

DIRECȚIA JUDEȚEANĂ PENTRU CULTURĂ, CULTE
ȘI PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL BOTOȘANI

FORUM CULTURAL

Anul IV, nr. 4
Decembrie 2004 (15)

Botoșani

FORUM CULTURAL

Anul IV, nr. 4, decembrie 2004 (15)

Editura Axa Botoșani

Coperta I - Vas cucutenian de la Drăgușeni - Botoșani
Coperta II - Turnul bisericii Popăuți - Botoșani

Anul IV, nr. 4, decembrie 2004 (12)

Redacția

Redactor coordonator
dr. Octavian-Liviu Șovan

Redactori

Dana Petrariu, arhim. Luca Diaconu,
Stela Giosan, Ionel Bejenaru, Gellu Dorian

Tehnoredactare

Octavian-Liviu Șovan, Mihai-Ciprian Furnică
Botoșani, str. Unirii nr. 10, tel.-fax. 516925, tel. 515173

SUMAR

CRONICA

Gellu Dorian

Congresul Național de Poezie.....1

PATRIMONIUL ARHEOLOGIC

dr. Oct. Liviu Șovan, conf. dr. Mircea Ignat

Săpăturile arheologice în așezarea getică fortificată getică de la Cotu-Copălău, jud. Botoșani(campania 2004).....3

prof. dr. Mircea D. Matei

Cercetări arheologice la biserica lui Ștefan cel Mare „Sf. Nicolae” din Dorohoi(3).....7

dr. Voica Maria Pușcașu

Biserica “Sfântul Nicolae” a Mănăstirii Popăuți Botoșani(1).....10

PATRIMONIUL MOBIL

Stela Giosan

Ținutul Neamț în fondul documentar botoșănean.....13

Ștefan Cervatiuc

Contribuții privind sigiliul orașului Botoșani până în anul 1862 (3).....16

dr. Angela Olariu

Arta populară din zona Botoșanilor. Scoarțe și lăicere (9).....20

PATRIMONIUL IMOBIL

dr. Eugenia Greceanu

Ansamblul urban medieval Botoșani (11).....24

Carmen Cecilia Solomonea

Biserica “Sf. Nicolae” Popăuți din Botoșani(2).....27

Forum cultural

REVISTĂ

EDITATĂ DE DIRECȚIA JUDEȚEANĂ PENTRU CULTURĂ, CULTE ȘI
PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL BOTOȘANI

CRONICA

Congresul Național de Poezie

În zilele de 9-10 octombrie au avut loc la Botoșani și Ipotești lucrările primului *Congres Național de Poezie*, la care au participat 70 de poeți și critici literari din țară și R. Moldova. Temele congresului au fost: *Locul poeziei române în lume; Strategii concrete de promovare a poeziei române în lume și Pe cine mai contează poezia română de azi.*

În prima zi a congresului, la Ipotești, în Aula *Lurențiu Ulici* din cadrul *Memorialului* Ipotești, au fost aleși președinții acestei prime ediții a congresului, Cezar Ivănescu și Ion Pop, și un comitet director format din Marin Mincu, George Vulturescu, Aura Christi, Claudiu Komartin și Gellu Dorian. După ce Gellu Dorian, președintele Fundației Culturale *Hyperion*, organizatoarea congresului, a prezentat programul și intențiile acestui congres, au luat cuvântul: Liviu Ioan Stoiciu, Al. Mușina, Andrei Bodiu, Cezar Ivănescu, Ion Pop, Robert Serban, Nichita Danilov, Vasile Baghiu, Nicolae Coande, Răzvan Tupa, D. Chioaru, Lucian Vasiliu, Ilie Constantin, Marin Mincu, Leo Butnaru. Ioan Flora, Angela Marinescu, Claudiu Komartin, Adrian Popescu, Nicolae Tone. Seara, la Teatrul *Mihai Eminescu* din Botoșani, a avut loc o lectură cu public la care, în fața unui public de peste 400 de spectatori, au

Gellu Dorian

participat 43 de poeți invitați la congres, lectură în urma căreia un juriu format din Marin Mincu, președinte, Cezar Ivănescu, Ilie Constantin, Angela Marinescu, Emil Brumaru, Ion Pop, Mircea A. Diaconu, Vasile Spiridon, Raluca Dună, Gellu Dorian și un reprezentant al publicului, a acordat premiul *Congresului Național de Poezie* poetului Liviu Ioan Stoiciu.

A doua zi, în aceeași aulă, au continuat lucrările, la care au luat cuvântul Ion Pop, Cezar Ivănescu, Mircea A. Diaconu, Dan Mircea Cipariu, Vasile Spiridon, Maria Chelariu, George Vulturescu, Paul Aretzu, Nicolae Tone, Casian Maria Spiridon, Răzvan Tupa, Aura Christi, Lucian Vasiliu, Ioan Radu Văcărescu și alții. S-a redactat un apel al Congresului și s-a semnat pentru a fi prezentat presei, mas-media, instituțiilor abilitate să ia cont de ceea ce s-a propus la acest congres care va fi organizat din doi în doi ani. Seara, la Muzeul județean Botoșani au avut loc, în cadrul salonului cărții de poezie, lansări de carte. La salon au participat 15 edituri din țară și R. Moldova. Congresul a fost organizat cu sprijinul Ministerului Culturii și Cultelor, Uniunea Scriitorilor din România, Consiliul Județean Botoșani și al unor sponsori, având ca partener media Radio România Cultural.

APELUL

CONGRESULUI NAȚIONAL DE POEZIE

8 – 10 octombrie 2004, Botoșani – Ipotești

Pentru ca poezia română, componentă esențială a identității și spiritualității naționale, să poată fi, în continuare, un fenomen viu, dinamizator al societății, al proceselor de democratizare, de integrare europeană și adecvare a mentalității românești de azi la provocările mileniului III, participanții la primul Congres Național de Poezie au redactat și aprobat următorul apel.

Principalele probleme ale poeziei române actuale sunt:

- stabilirea relației cu publicul, în special cel tânăr;
- drastica diminuare a tirajelor de poezie (cu o cădere de peste 75% față de anul editorial 1990);
- situația dramatică a difuzării și a promovării poeziei românești;
- reflectarea defectuoasă a poeziei în mass-media;
- degradarea statutului social și simbolic al scriitorului român;

În urma dezbaterilor desfășurate la Ipotești, în Casa lui Mihai Eminescu, în perioada 8 – 10 octombrie 2004, participanții la congres au identificat și propun întregii societăți, clasei politice, instituțiilor statului cu competențe în domeniu și mediului de afaceri următoarele soluții pentru ca poezia română să-și reocupe locul său cuvenit în spiritualitatea românească.

1. Aplicarea prevederilor Legii privind promovarea culturii scrise, mai 2004: constituirea comisiei pentru promovarea culturii scrise în străinătate, direcționarea „tichetului de carte” și a fondului provenit din 0,5% profitul net al Loteriei Române pentru achiziționarea și finanțarea cărții de literatură contemporană; stabilirea acordurilor cu Poșta Română pentru timbrul difuzării de carte; stabilirea acordurilor cu Societățile Române de Radiodifuziune și Televiziune pentru minutul de publicitate pentru carte și pentru emisiunile dedicate cărții române contemporane și autorilor ei.
2. Reducerea cotei TVA pentru carte de la 5% pentru anul fiscal 2005 la 0% pentru anul fiscal 2007, așa cum există în țări cu mare tradiție și putere editorială (vezi Marea Britanie).
3. Realizarea unui sistem de distribuție cu acoperire națională a cărții și revistelor literare printr-un parteneriat public – privat – asociații profesionale.
4. Constituirea Fondului „Clasici pentru Contemporani”, prin deducerea a 1% din valoarea cheltuielilor de producție a cărților clasicii romani; acest fond va fi destinat pentru burse și sprijin social acordate scriitorilor români contemporani.
5. Înființarea, la început pe lângă bibliotecile județene sau centrele creației populare, de „Case ale Cărții” (după modelul german); în timp, ele ar trebui să capete un statut autonom și să se integreze într-o rețea patronată (inclusiv financiar) de către Institutul Cultural Român.
6. Organizarea de lecturi publice – plătite! – și de întâlniri cu studenții, elevii, cadrele din întreprinderi, muncitorii etc.
7. Instituirea unei „Zile a Poeziei” (după modelul francez) cu: târguri de carte de poezie, recitaluri în piețe publice, pe străzi, expoziții de carte rară de poezie etc.
8. Promovarea poeziei în spațiu public, inclusiv prin mijloacele neconvenționale, pe baza unui parteneriat public – privat: de exemplu, afișarea de poezie în mijloacele de transport în comun (experiența s-a dovedit un mare succes la Timișoara).

9. Introducerea de cursuri de scriere creatoare la toate universitățile din țară (inclusiv la cele care nu au profil filologic – modelul de succes din universitățile europene și americane ar trebui aplicat și la noi).
10. Introducerea de cursuri de scriere creatoare sau analiza și dezbateră poeziei actuale, ca și curs opțional, în toate liceele cu profil filologic, pedagogic și artistic (dar și în alte licee).
11. Înființarea, la fiecare universitate din țară, a unui post de „poet în rezidență” care va fi ocupat de un poet recunoscut și calificat (absolvent de facultate) pe timp de un an, cu obligații atât de predare (cursuri practice de scriere creatoare), cât și de animație culturală (recitaluri, întâlniri cu scriitorii, organizare de simpozioane și dezbateri etc.).
12. Organizarea și finanțarea unui „Centru Național de Traducere de Poezie” lucrând pe principiul reciprocității cu alte centre culturale existente în Europa (exemplu: Fundația Culturală Royammont de lângă Paris, „Casa de Mateus” din Portugalia), să faciliteze promovarea poeziei românești în străinătate.
13. Organizarea unui „Maraton European de Poezie”, la Sibiu, în 2007, când orașul va fi Capitala Europeană a Culturii.
14. Promovarea poeziei tinerilor prin: burse de creație, finanțarea debuturilor în poezie, premii de debut relativ consistente.
15. Organizarea de concursuri de poezie, cu participare cât mai largă, la care să se implice atât instituțiile centrale, cât și comunitățile locale.
16. Realizarea unui site de poezie, coordonat de un grup nominalizat de Congresul Național de Poezie, pentru informarea publicului și realizarea unei selecții reprezentative de poezia română contemporană.
17. Finanțarea de la buget a unui proiect - „Casa Poeziei Române” - care să fie axat, în primul rând, pe scrierea de proiecte și organizarea unor evenimente cu valoare mediatică substanțială pentru poeții români și cartea românească de poezie.

Semnatarii acestui apel își exprimă speranța că până la viitorul Congres Național de Poezie, din 2006, toate aceste obiective fundamentale pentru viitorul poeziei și spiritualității românești să fie rezolvate. Așa să ne ajute Dumnezeu!

10 octombrie 2004, Botoșani

PĂTRIMONIUL ARHEOLOGIC

Săpăturile arheologice în așezarea getică fortificată de la Cotu-Copălău, jud. Botoșani (campania 2004)

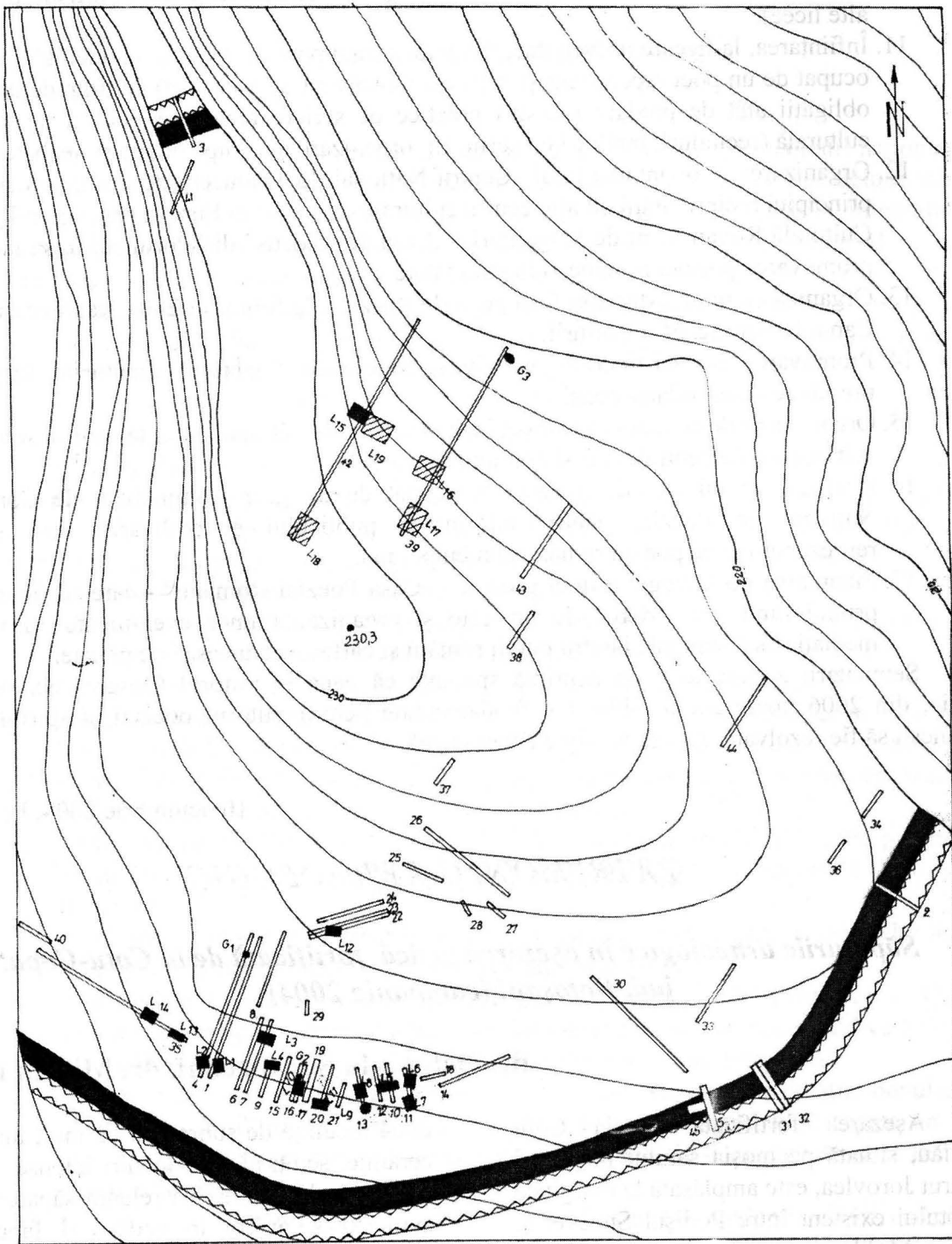
dr. Oct. Liviu Șovan. conf. dr. Mircea Ignat

Așezarea fortificată de la Cotu Copălău, situată pe moșia satului medieval dispărut Jorovlea, este amplasată la marginea abruptului existent între Podișul Sucevei și Câmpia Moldovei și asigură supravegherea unei întinse zone expusă raidurilor populațiilor intrusive.

Sondajele arheologice efectuate aici în 1985, 1988 și 1990 au permis identificarea a două faze de construcție a fortificației. Săpăturile din incinta cetății au descoperit și

două locuințe de suprafață, cu mult material ceramic, semn al unei locuiri intense. Acest fapt ne-a determinat să reluăm săpăturile în anul 2003, având în vedere și faptul că singurul loc în care se puteau efectua cercetările arheologice era o poiană, în care se practică agricultura, existând pericolul real de a se distruge total resturile de locuire umană existente aici.

Din aceste motive, săpăturile întreprinse au avut ca scop localizarea și

0 25m 50m 75m

Așezarea fortificată de la
COTU COPĂLU

■ Locuință sec. V-III p.ehr.
▨ Locuințe cugeteniene

Dezvelirea locuințelor din perimetrul restrâns al poienii din zona împădurită a cetății și obținerea unor date referitoare la modul de construcție al acestora, intensitatea locuirii ca și a unor elemente de datare mai exacte, funcție de materialul arheologic descoperit.

Rehuarea săpăturilor în anul 2004 a permis descoperirea a noi complexe, urmărindu-se pe cât posibil o arie mai largă a cercetării, în vederea determinării unei topografii cât de cât exacte a așezării, un loc aparte ocupându-l și investigarea fortificației (val și șanț de apărare și poarta de intrare în cetate).

Efectuarea săpăturilor propriu zise a constat în 23 de secțiuni (marcate de la 23 la 45) și a 5 casete cu o suprafață totală de 894 mp, prin care s-au excavat 626 mc, secțiuni plasate atât în partea de sud a așezării cât și pe centrul și marginea nordică și nord-estică a platoului pe care se află cetatea, efectuându-se și două secțiuni în zona porții de intrare în cetate. S-au descoperit 4 locuințe aparținând secolelor V-III a. Chr. și 4 locuințe cucuteniene.

Stratigrafia așezării este relativ simplă, constând dintr-un singur nivel de locuire, de culoare cenușie, sub un strat arabil foarte subțire. Singura diferență de culoare este dată de umplutura locuințelor, care se prezintă de regulă, sub forma unui sol negru, compact. Executarea secțiunilor, în zone impuse de către spațiul limitat înconjurat de pădure, cu lungimi cuprinse între 8 și 95 m a permis dezvelirea pe traseul lor a 3 locuințe de formă dreptunghiulară, cu dimensiuni în jurul a 3,5-4/7-8 m, precum și a unui bordei dreptunghiular, care nu a putut fi cercetat în întregime din cauza copacilor, cu dimensiunea dezvelită de 2,60x3,20 m, cu adâncimea de la nivelul de călcare antic de 0,56 m. În bordei a putut fi identificată și o vatră de foc de tip pietrar. Forma și dimensiunile locuințelor au putut fi stabilite, în lipsa urmelor de pari, prin masa de lutuială arsă păstrată, ca și a resturilor ceramice, a pietrelor, oaselor și arsurilor provenind de la incendierea acestora, care se întindeau, de regulă, pe întreaga suprafață a locuințelor. Nu s-au putut identifica nici

urme de pari, ca și în anii anteriori, ceea ce presupune o modalitate de construire aparte.

Menționăm că tot acestei secvențe cronologice îi aparține și o groapă surprinsă pe versantul nord-estic al platoului, în care s-au descoperit o cană întreagă, numeroase fragmente ceramice, oase de animale și urme de cărbune.

Cele două secțiuni săpate în zona porții de intrare în cetate ne-au permis să tragem concluzia că poarta era executată pe tălpici, probabil ca și majoritatea locuințelor, iar din constatarea faptului că porțiunea de șanț din dreptul porții nu a fost întreruptă s-a tras concluzia că intrarea în perimetrul cetății era posibilă doar pe un pod din lemn, probabil mobil. De asemenea s-a constatat, săpându-se o casetă lângă una din secțiunile transversale executate în 1990 în valul și șanțul cetății că palisada din prima etapă de existență a cetății a cetății era formată din două rânduri de pari așezați la distanță de circa 1 m unul lângă altul și împlețiți cu nuiele, spațiul dintre cele două șiruri ale elementelor lemnoase fiind ocupat cu pământ, incendierea sectorului respectiv fiind constatată în profil printr-un strat de pământ amestecat cu cenușă gros de circa 0,30-0,40 m.

În partea nordică a platoului a fost surprinsă o zonă cu patru locuințe cucuteniene, care nu au putut fi dezvelite integral și nici nu li s-a putut afla suprafața exactă. Menționăm că bordeiul și groapa amintită mai sus, aparținând secolelor V-III a. Chr. au fost descoperite la mică distanță una de alta, ceea ce denotă existența unei a două grupări de locuințe în această zonă, în afara celei descoperite în perimetrul sudic adosat la val al așezării ce cuprinde în total 13 locuințe de suprafață și una semiîngropată.

Materialul arheologic pus în evidență de săpăturile arheologice din vara anului 2004 este mai variat, aparținând unor epoci diferite (eneolitic, cea de a doua epocă a fierului și chiar modernă).

Dacă în săpăturile anterioare au surprins urme sporadice din cultura Cucuteni, urme puse pe seama unei treceri pasagere a purtătorilor acestei culturi, prin

săpăturile din 2004 s-a putut preciza existența unei mici așezări cucuteniene, reprezentată de patru locuințe plasate în partea de nord a platoului în care s-au descoperit: un vârf de săgeată de silex, două figurine fragmentare antropomorfe feminine precum și o cantitate destul de însemnată de ceramică corodată din cauza solului acid de pădure, din care amintim o tipsie de la un vas suport, fragmente de la un vas turtit (zona umărului), câteva pahare cu pastă foarte fină, bine arsă, fragmente de vase tip Cucuteni C, care au în compoziție ceramică pisată și numeroase fragmente de vase de dimensiuni medii.

Așezarea cucuteniană n-a ocupat întreaga suprafață a platoului, fiind una restrânsă, dar starea fragmentară a ceramicii ca și corodarea picturii ne determină să afirmăm că aceasta aparține foarte probabil fazei AB a culturii amintite.

Corespunzător locuirii moderne, semnalată în rapoartele precedente, în diverse puncte s-au găsit risipite fragmente ceramice de la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea. Dar chiar la intrarea în fortificație, la - 0,20 m, s-a descoperit și un mic depozit monetar, format din cinci piese (trei de argint și două de bronz), emise de Imperiul habsburgic la sfârșitul sec. XVIII și primele decenii din sec. XIX. Vestigiile semnalate se datorează, desigur, locuirii din incinta fortificației în perioada respectivă.

Cel mai concludent material arheologic descoperit în campania din 2004 aparține fortificației getice, remarcându-se o cantitate apreciabilă de ceramică, peste 2300 de fragmente, dar și două vase întregi. Tot acestei perioade îi aparțin și alte obiecte: un cuțit fragmentar, o daltă și un cosor din fier, fusaiole, trei cute de piatră, din care una întreagă, perforată. Menționăm ca piese noi apărute la Cotu două figurine antropomorfe, feminine, de lut ars, în stare foarte bună de conservare. De asemenea, merită să amintim prezența în unele suprafețe a unor bucăți de zgură, urme ale unor activități productive pe care săpăturile nu le-au putut surprinde.

În situația specială de la Cotu, unde arăturile au fragmentat excesiv materialul

ceramic, cel care este cantitativ preponderent, gruparea tipologică pe forme a acestuia este dificilă ca și stabilirea raporturilor dintre pastă, ornamentele și forma vaselor.

În mod cert sunt prezente vase de provizii de dimensiuni foarte mari, după grosimea fragmentelor găsite. Alături de chiupuri sunt atestate într-un număr apreciabil vasele în formă de clopot, apoi castroanele și străchinile. În fine, se individualizează cămile, prin numeroasele fragmente de torți. Nu lipsesc tipsiile și oalele scunde, dar al căror profil este cel mai dificil de reconstituit.

În ceea ce privește decorul ceramicii acesta este dispus îndeosebi pe vasele de tip clopot și mult mai rar pe celelalte forme ceramice. Decorul este cel obișnuit în toate așezările fortificate ale epocii și anume cel plastic, constând din brăul alveolar, proeminente aplatizate, brăul continuu, mai puțin frecvent fiind șirul de alveole. Remarcăm raritatea decorului incizat.

Ca și în campaniile precedente au fost găsite fragmente de amfore originare din diferite centre grecești. Din păcate, materialul amforistic (0,6 % din totalul ceramicii), este atipic, fără urme de ștampile, provenind din corp sau din torți. În orice caz, el este identic cu cel descoperit în anii anteriori. În legătură cu importurile se constată în așezarea de la Cotu-Copălău o anumită preferință pentru castroanele cu torți orizontale, imitații după *lekane*, realizate din pastă mai densă, de culori mai închise, cu torți modelate în diverse chipuri.

Ceramica cenușie lucrată cu roata este atestată prin puține fragmente care provin din vase cu fundul plat. Ca forme lucrate cu roata sigur sunt atestate cămile, din care una are o toartă masivă, în bandă lată. Probabil în aceeași tehnică s-au realizat și unele castroane, dar lipsesc profile concludente.

Formele ceramice, decorul acestora se încadrează perfect tipologiei ceramicii din sec. al V-III a.Chr., când se situează și existența așezării fortificate de la Cotu-Copălău, obiectiv care întregeste imaginea civilizației getice din perioada menționată, la răsărit de Carpați.

Toate materialele menționate mai sus se află în curs de restaurare la Muzeul Județean Botoșani.

Succinta prezentare a materialului ceramic cu analogii în toate vestigiile din spațiul carpato-nistriean încadrează îndeosebi așezarea fortificată de la Cotu-Copălău în sec. IV-III a.Chr., dar începuturile ei par a fi mai vechi. În acest sens aducem în discuție cele mai timpurii forme ceramice care eventual pot fi date. Între materialele ceramice câteva cer o datare mai timpurie. Menționăm că este vorba de două fragmente de vase cu profilul drept, cu brâuri alveolare sub buze, combinate cu perforații plasate sub acestea, ornamente așa-zise de tip *scitic*. Alte câteva fragmente au creștături pe buze sau brâuri alveolare sub acestea, ori proeminențe mari, rectangulare. În fine, am deosebit două străchini cu buzele tăiate drept, ornamentate cu brăie scurte, în relief. Subliniem că tot acest material este redus cantitativ. O serie de cercetători leagă formele și ornamentele mai sus pomenite de moșteniri din Hallstatt-ul târziu, ca dovadă fiind și cele cu decor de tip *sciti*. De fapt, nu dispunem de criterii sigure de departajare a ceramicii getice care

ar putea fi atribuită celei de a doua jumătăți a sec. V de cea pe care o datăm în sec. IV. În această situație, ținând cont și de prezența celor două vârfuri de săgeți, găsite în 2003 și datate în sec. V, putem presupune că începutul așezării fortificate de la Cotu-Copălău poate fi plasat în sec. V a. Chr., cel mai târziu la mijlocul lui, subliniind că viețuirea cea mai intensă aparține secolelor IV-III. Nu avem, în schimb, nici un fel de materiale care să indice încetarea locuirii produsă cândva spre sfârșitul sec. III a. Chr. ca și în cazul majorității așezărilor fortificate din spațiul est-carpatic.

Așezarea getică fortificată de la Cotu-Copălău se înscrie în seria celor de tip "pinten barat", cu o suprafață medie și o existență încadrată între sec. V-III a.Chr., fiind asemănătoare cu alte situri de acest fel din Moldova. Cercetarea acestui obiectiv - având în vedere abundența materialului ceramic și rezultatele obținute până la această dată - poate fi considerată a fi încheiată, urmând ca într-un viitor foarte scurt, autorii să pună la dispoziția celor interesați rezultatele cercetării sub forma unei monografii.

Cercetări arheologice la biserica lui Ștefan cel Mare "Sf. Nicolae" din Dorohoi (3)

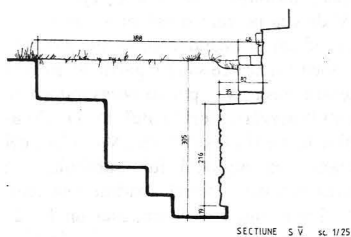
prof. dr. Mircea D. Matei

În ceea ce privește, în mod special, SV (care cuprinde spațiul dintre colțul de sud-est al pronaosului și absida laterală de sud a bisericii actuale), observația esențială este aceea că fundația primei biserici prezintă o particularitate neîntâlnită în alte secțiuni: la partea ei inferioară, fața exterioară a fundației primei biserici prezintă o arcuire destul de puternică, arcuire care se diminuează treptat, pe măsură ce fundația se apropie de unărul ei, aceasta făcând ca, în profil, fundația să prezinte o linie pronunțat oblică, înclinată spre umărul ei.

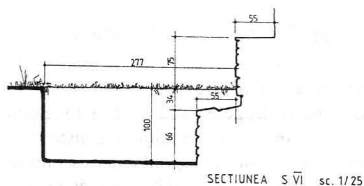
Pe plan arheologic, este de remarcat faptul că, și în SV, situația stratigrafică este la fel de puternic deranjată de intervenții

târzii, ceea ce a avut ca primă și gravă consecință distrugerea integrală a nivelului corespunzător momentului construcției primei biserici, în aceeași situație aflându-se și nivelul de construcție al bisericii actuale.

În schimb, în peretele de est al SV, a apărut capătul de vest al unui cavou de cărămidă, lucrat într-o tehnică destul de rudimentară: extradossul bolții cavoului se afla la -0,80 m de la nivelul de călcare actual, iar înălțimea acestuia era de circa 1,00 m (precizăm că, din motive obiective, cavoul de cărămidă nu a fost dezvelit și cercetat, aceasta urmând să se realizeze într-o etapă viitoare a săpăturii).

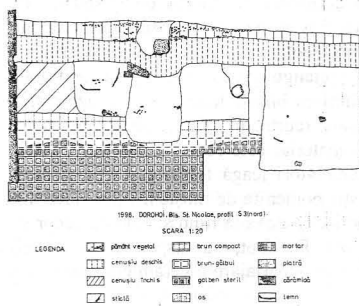
Pentru verificarea raportului planimetric dintre cele două biserici, pe colțul de sud-vest al celei actuale a fost deschisă SVI, amplasată astfel încât să cuprindă circa 1,00 m din latura de vest și circa 0,75 m din latura de sud. Întrucât adâncimea la care se afla talpa fundației zidurilor de vest și, respectiv, de sud ale vechii biserici fusese stabilită prin SI și, respectiv, SIV și SV, nu s-a mai impus și adâncirea săpăturii în SVI tot până la talpa fundației, săpătura oprindu-se la -1,00 m de la nivelul actual de călcare. De aceea, se impune menționată numai observația că, și pe colțul de sud-vest, situația o repetă pe cea din SI, cu singura deosebire că distrugerea parțială târzie a fundației vechi nu ne-a mai permis descoperirea asizelor de bază ale elevației zidului primei construcții.

În schimb, în ciuda stratigrafiei puternic deranjate din SVI, aici s-au descoperit câteva fragmente ceramice deosebit de importante, descoperire care impune continuitatea cercetării pe o suprafață mai întinsă în jurul bisericii: este vorba, în mod special, de câteva fragmente ceramice datând de la finele secolului al XIII-lea și începutul celui următor,

fragmente de factură sigur locală, ceea ce lasă să se presupună că zona respectivă a cunoscut o locuire mult mai veche decât momentul construirii primei biserici, așezarea de la Dorohoi putând fi trecută în rândul celor mai timpurii locuiri medievale din zonă.

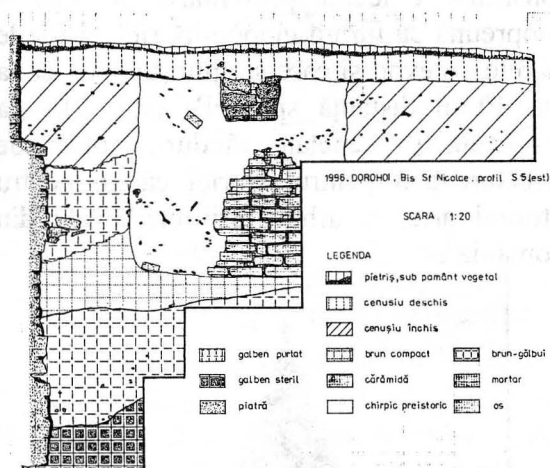
Pentru a încheia prezentarea datelor materiale și a observațiilor prilejuite de sondele arheologice din jurul bisericii Sf. Nicolae din Dorohoi, este necesar să facem câteva precizări în legătură cu rezultatele obținute în SVII, amplasată pe mijlocul laturii de vest a bisericii și în prelungirea axului longitudinal al acesteia.

Observația cea mai importantă făcută în această secțiune a fost, incontestabil, identificarea certă a nivelului corespunzător perioadei de construcție a primei biserici. Păstrat numai pe grosimea de circa 2 cm, acest nivel este compus din mortar alb, iar poziția lui stratigrafică nu lasă loc nici unui dubiu în legătură cu interpretarea pe care i-o dăm, nivelul respectiv se leagă de umărul fundației primei biserici, ambele aflate la adâncimea de circa 0,32 m de la nivelul actual de călcare de pe latura de vest a bisericii. Așa cum am mai precizat în partea de început a raportului de față, atât adâncimea mică la care se află nivelul respectiv cât și absența unor depuneri ulterioare nu își găsesc altă explicație decât decaparea masivă la care a fost supus terenul din jurul bisericii, decapare care a încheiat lucrările de restaurare de la finele secolului al XIX-lea.

XXX

În perioada în care se încheiau sondajele arheologice din jurul bisericii *Sf. Nicolae* din Dorohoi, în interiorul bisericii s-au efectuat (în puncte stabilite anterior), lucrări de perforare a planșeului de beton, care, s-a dovedit, acoperă întreaga suprafață a acesteia, fiind foarte probabilă prezența acestui planșeu chiar și în altarul bisericii. Intervenția s-a produs în lungul peretelui despărțitor dintre naos și pronaos (în naos), precum și pe latura de vest a aceluiași zid, în pronaos.

Deoarece observațiile de ordin tehnic asupra structurii, nivelului și modului de sprijinire a acestui planșeu au fost făcute de ing. Mocanu, în raportul de față ne vom mulțumi numai cu semnalarea faptului că, din punct de vedere arheologic, adâncimea săpăturii a prilejuit constatarea că, în punctele în care s-a produs străpungerea planșeului de beton, interiorul bisericii nu mai conservă nici o urmă de cultură materială. Pentru turnarea plăcii de beton, restauratorul a adâncit toată suprafața bisericii, distrugând integral stratigrafia interioară, până aproape de nivelul superior al pământului viu, după care a nivelat întreaga suprafață. În completare, adăugăm că alte eventuale observații nu se vor putea face decât dacă se va decide, în final, înlăturarea integrală a plăcii de beton amintite.

Proporțiile restrânse și caracterul de sondaj informativ al săpăturilor arheologice de la biserica *Sf. Nicolae* din Dorohoi, nu permit decât formularea unor încheieri parțiale, dintre care unele doar cu caracter de ipoteză de lucru.

Prima și cea mai importantă încheiere este aceea că biserica ridicată de Ștefan cel Mare nu a fost prima construcție de acest fel pe locul ctitoriei din 1495. Anterior ei, a existat tot o biserică din piatră, ale cărei construcții depășeau 1,70 m de la nivelul de săpare, dar despre grosimea lor nu se poate face nici o apreciere până în momentul în care va fi posibilă o săpătură *sub talpa* fundațiilor.

Deși este necesară păstrarea unei anumite prudențe, observațiile stratigrafice și materialele arheologice (descoperite, mai ales, în caseta IA) conduc la datarea primei biserici la finele domniei lui Alexandru cel Bun (circa 1430). În schimb, nu rămâne loc pentru dubii în ceea ce privește faptul că prima biserică a fost o construcție de piatră, dat fiind faptul că în săpături au apărut asizele de piatră de la baza elevației.

O problemă mult mai complexă se dovedește aceea a explicării demantelării acestei prime biserici, după numai circa șase decenii de la construirea ei. Pornind de la observația că porțiunile de fundații care au fost dezvelite de săpăturile arheologice prezintă nici cel mai mic indiciu că prima biserică s-ar fi deteriorat în așa măsură încât numai starea de conservare să justifice demantelarea ei, apreciem că explicația trebuie căutată în alt domeniu: printre cele plauzibile trebuind luate în considerare, și cel politic - deoarece noi atribuim prima biserică marelui boier Mihail de Dorohoi - nu excludem eventualitatea că adversitatea acestuia față de Ștefan cel Mare să fi determinat demantelarea - ca formă de represalii politice - a ctitoriei boierului amintit și înlocuirea ei cu o ctitorie voievodală.

Biserica "Sfântul Nicolae" a Mănăstirii Popăuți din Botoșani(1)*
(Principalele rezultate ale campaniilor de cercetare arheologică din anii 2000 și 2001)

dr. Voica Maria Pușcașu

Fig. 1 – Biserica Domnească Sf. Nicolae „Popăuți”, în anul 2000

Biserica *Sf. Nicolae* Popăuți face parte dintr-o prestigioasă serie de edificii de cult ctitorite de voievodul Ștefan cel Mare și Sfânt(fig.1). Definită prin caracteristici planimetrice, structurale și de decorare a fațadelor, seria mai include și bisericile *Sf. Ion* din Vaslui(1490), *Precista* din Bacău (1491), *Sf. Nicolae* din Iași (1491-92), *Sf. Gheorghe* din Hârlău (1492), *Sf. Nicolae* din Dorohoi (1495) și *Sf. Ioan* din Piatra Neamț (1497-98). Toate bisericile enumerate au purtat – și mai poartă – în denumirea lor, calificativul de *domnească* și au fost ridicate în locuri unde au funcționat reședințe voievodale, mai mult sau mai puțin identificate și cercetate arheologic. Cele de mai sus au condus la încadrarea lor în categoria denumită curent de specialiști a bisericilor de tip orășenesc¹. Întreaga serie de monumente mai sus amintite a suferit restaurări radicale, oarecum stereotipe, în special privind reconfigurarea fațadelor, în primele decade ale secolului XX². Știm foarte puțin despre aspectul fațadelor lor originare și despre cât și cum anume acestea au fost restaurate sau transformate.

În această calitate, monumentul ce constituie obiectul prezentării de față – dimpreună cu turnul clopotniță ridicat tot de marele voievod și care străjuiește biserica la cca 40 m distanță spre NV (fig. 2), - a constituit, în repetate rânduri, obiect de cercetare atât pentru istorici cât și pentru istoricii artei și arhitecturii medievale din România³.

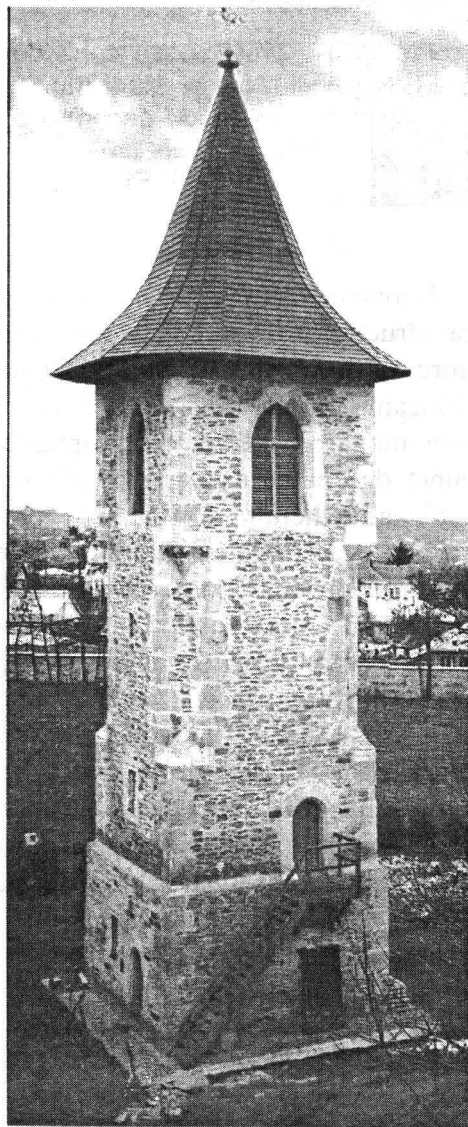

Fig. 2 – Turnul clopotniță în anul 2000

Nu vom stăruii – cu acest prilej – asupra descrierii monumentului sau asupra enumerării datelor istorice deja cunoscute. Ne propunem, în schimb, să subliniem câteva aspecte, semnificative din punctul de vedere propriu cercetării arheologice.

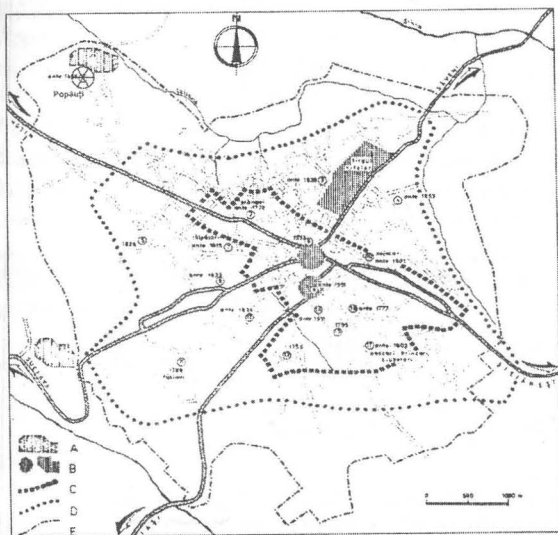

Fig. 3 – Etapele de extindere a ariei ocupate de târgul și apoi, orașul Botoșani, până la sfârșitul secolului al XIX-lea (după Eugenia Griceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, Muzeul Național de Istorie, București, 1991, p. 51, fig. 10, sub titlul „Evoluția teritorială a Botoșanilor până la sfârșitul secolului al XIX-lea”).

În primul rând trebuie să ținem seama de faptul că la data construirii sale – în anul 1496, edificiul a fost ridicat într-o zonă situată la cca 2 km nord-vest distanță de fostul nucleu istoric construit, pe atunci, al Târgului Botoșani⁴, în satul Popăuți⁵ (fig.3). Data amintită este explicit redată de textul pisaniei dăltuite în piatră și montată în zid, imediat la vest de portalul intrării nordice în biserică⁶ (fig.4).

Unele cercetări întreprinse înainte de anul 2000 – cu rezultate inedite⁷ – nu au furnizat, se pare, date care să privească direct fie caracteristicile tehnico-construcitive ale bisericii, fie fosta extindere a terenului ce îi aparținuse inițial sau sistemul în care acesta fusese delimitat ori nu printr-o înprejmuire, fie informații care să arate dacă amintitul teren era inclus ori învecinat (la data construirii bisericii) cu amplasamentul ipoteticei reședințe domnești⁸. Problemele enunțate au rămas tot atâtea întrebări care își așteptau răspunsul.

Limitându-ne, pentru început, la reperele cronologice certe amintite anterior, urmează să vedem în ce măsură cercetările arheologice efectuate în anii 2000-2001 au putut – prin rezultatele lor – să furnizeze unele răspunsuri și să completeze sau să

nuanțeze datele deja cunoscute privind biserica *Sf. Nicolae* Popăuți și – implicit – privind contextul istoric mai larg căruia momentul construirii sale i se înscrie.

O primă campanie, efectuată în toamna anului 2000, a cercetat doar suprafețe limitate (atât în interiorul bisericii cât și la exteriorul acesteia), și a urmărit obținerea unor informații preliminare, de natură să orienteze eventuala extindere pe viitor a lucrărilor de investigare.

Atunci, lucrările au început după momentul în care mănăstirea dezafectase, strict zonal, anume pe suprafața viitoarelor casete de cercetare, și pe o adâncime de cca 20 cm, amenajările dispuse perimetric edificiului la acea vreme.

Dimensiunile reduse ale casetelor au fost deliberat stabilite, deoarece, spre exterior, orice extindere ar fi complicat lucrările de cercetare (prin interceptarea unor porțiuni mai mari din aria fostei necropole care a bulversat regimul stratigrafic normal, împiedicând, drept consecință, observațiile necesare⁹). La interior, limitarea cercetării a fost determinată de necesitatea redării imediate a respectivului spațiu ofierilor cultice¹⁰. Rezultatele încurajatoare obținute după terminarea primei campanii au determinat caracterul mai cuprinzător imprimat celei de a doua campanii de cercetare, în anul 2001.

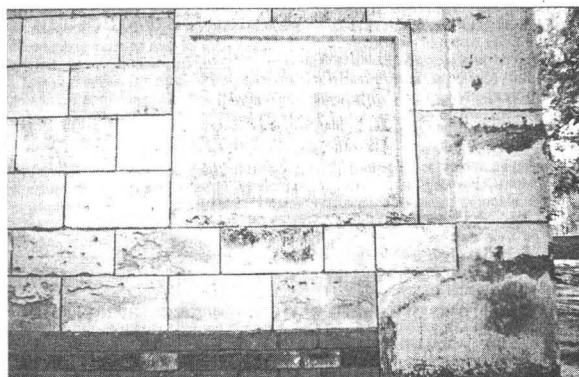
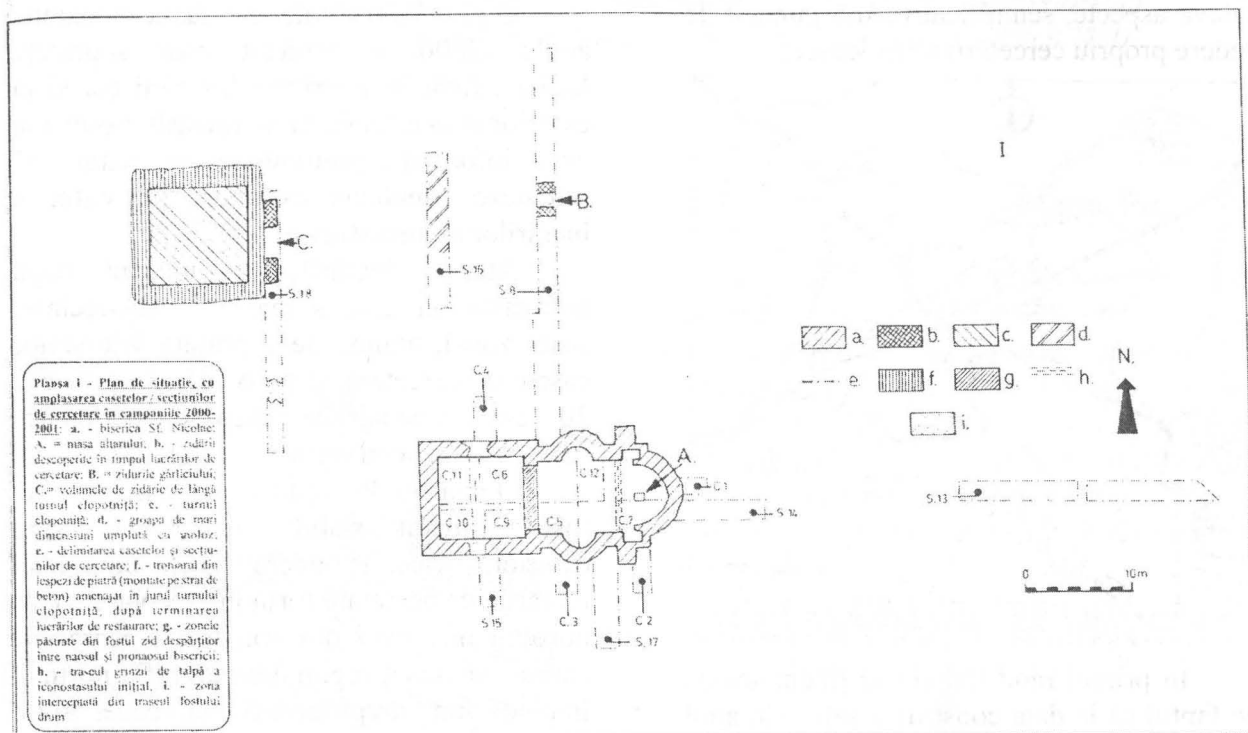

Fig. 4 – Pisania bisericii *Sf. Nicolae* Popăuți (situată pe fațada nordică, spre extremitatea vestică a acesteia).

Principalele obiective au fost, de această dată, atât epuizarea cercetărilor la interiorul edificiului cât și efectuarea altor câteva secțiuni și casete de verificare, în aria incintei actuale a mănăstirii (Pl. I). În

consecință, nu au mai fost funcționale restricțiile de amplasare și dimensionare a

suprafețelor de cercetat și lucrările în speță s-au putut desfășura nestânjenite, atât și acolo

unde rezultatele investigațiilor anterioare le impuseseră drept necesare.

Trebuie să subliniem în mod special faptul că am beneficiat efectiv – pe toată durata de desfășurare a execuției lucrărilor de cercetare – de sprijinul total și necondiționat al conducerii actualei

Mănăstiri Popăuți ca și a tuturor monahilor obștii, motiv pentru care considerăm de datoria noastră să le aducem sincere mulțumiri pentru înțelegerea corectă a scopului demersului nostru și pentru deplina lor angajare.

NOTE

* Având în vedere profilul revistei, de popularizare a excepționalului patrimoniu cultural edit și inedit al județului Botoșani, cu acordul autoarei, am considerat extrem de necesară și utilă publicarea volumului privind rezultatele cercetării arheologice efectuate la ctitoria ștefaniană de la Popăuți de către Doamna arheolog dr. Voica Maria Pușcașu, în serial, ceea ce necesită anume constrângeri privind fluiditatea textului și ilustrației. Astfel, diversele trimiteri la ilustrație și anexe vor obliga cititorul să revină deseori la numere mai vechi în care apar acestea pe parcursul editării serialului, având în vedere că acestea nu pot fi repetate în mai multe numere, din motive strict editoriale, lesne de înțeles (n.n.-Octavian Liviu Șovan).

1. În ultimii ani, sintagma *biserici orășenești* pare să nu mai corespundă întru totul semnificațiilor inițial atribuite caracteristicilor lor definitorii din punct de vedere arhitectonic – în speță existența pronaosului supralărgit. Deoarece, pentru moment, nu sunt încă deplin clarificate împrejurările istorice reale care au determinat apariția acestui tip de monumente eclesiastice, vom continua să folosim amintita sintagmă, sub rezerva că aceasta nu reflectă în mod specific denumirea de atribut categoriei de edificii în cauză.

2. Refacerile, înscrise unui program de restaurare și conservare a bisericilor ctitorite de Ștefan cel Mare, s-au desfășurat în preajma comemorării a 400 de ani de la moartea marelui voievod. Ele s-au aliniat unor concepte de restaurare

pe atunci practicate la scară largă, concepte puse în practică și în țara noastră prin arh. Lecomte de Nouy, și întreaga școală în domeniu pe care acesta a format-o: în speță, în cazul bisericii *Sfântul Nicolae* domnesc Popăuți din Botoșani, este vorba de arh. Alexandru Băicoianu.

3. Pentru întreaga bibliografie a problemei – publicată până în anul 1974 – vezi Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 105-115 și în special p. 113-114; Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani*, București, passim și în special p. 79-84; Arhim. Luca Diaconu, *Descoperiri arheologice la mănăstirea Sf. Nicolae Domnesc "Popăuți"*, Botoșani, 2001. Felul în care autorul a transmis unele din rezultatele cercetărilor arheologice nu este întotdeauna conform cu principiile interpretării științifice.

4. Prima mențiune documentară a târgului Botoșani este cunoscută din cronica țării și se referă la arderea târgului de către tătari, în anul 1439, Grigore Ureche. *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, ESPLA, 1955, p. 76.

5. Fostul sat Popăuți, denumit ca atare (acum înglobat în teritoriul municipiului Botoșani) apare menționat documentar la data 31 martie 1546 (CDM, I, doc. 405, p. 114-115) ca fiind situat pe râul Iubăneasa și ca aparținând parțial lui Iurșă vâtaf: la 21 aprilie 1518 însă, apare sub denumirea de Popeni cu aceeași poziție geografică și apartenență (*ibidem*, doc. 302, p. 87).

6. În traducere, textul pisaniei scris în limba slavonă, spune *Io Ștefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan*

Voievod, am zidit acest hram în numele Sfântului Părintelui nostru, Arhierarhul și Făcătorul de minuni Nicolae, în anul 7004 (1496), iar al domniei lui al patruzecilea curgător, luna septembrie 30.

7. Este vorba de un sondaj perpendicular pe fațada vestică a bisericii, executat sub conducerea D-nei arhg. Stela Chepteș și, apoi, de cercetările conduse de arhg. C. Asăvoaiei, de la Institutul de Arheologie din Iași, efectuate în zona de sud-vest de biserică, pe locul ocupat înainte de o construcție.

8. O curte domnească la Botoșani este atestată documentar ca existentă în secolul al XV-lea. Până în momentul de față nu se pot face nici un fel de considerații sigure privind locul în care acestea vor fi ființat și mai puțin asupra vechimii lor. Cercetările întreprinse de noi au furnizat câteva posibile indicii în acest sens (reperes asupra cărora vom stăruia la timpul potrivit – dar care necesită, pe viitor, o cercetare specială).

9. Necropola organizată la exteriorul edificiului a funcționat ca atare timp de cca 400 de ani, în condiția în care mai ales zona de la nord de biserică a primit și numeroase înmormântări datorate spitalului de campanie organizat în timpul primului război mondial în unele dintre fostele clădiri ale mănăstirii – și situate, drept consecință, în imediata apropiere – ca și de la spitalul de boli contagioase și acum în funcțiune.

10. Împrejurare ce a impus masarea mobilierului existent pe zone strict delimitate, dar și evacuarea la exterior a pământului excavat și, respectiv, retransportarea lui la interior și reumplerea secțiunilor.

PATRIMONIUL MOBIL

Ținutul Neamț în fondul documentar botoșănean

Stela Giosan

În colecția de documente păstrate la Arhivele Statului Botoșani se află un număr de documente care oferă informații cercetătorilor despre ținuturile Neamț și Roman și care acoperă cronologic perioada 1667-1869 și în cele ce urmează dorim să le semnalăm celor interesați.

Marea majoritate a acestor documente sunt acte de proprietate emise de cancelariile domnești sau acte de vânzare-

cumpărare, schimb sau danie încheiate între diferite persoane privind transmiterea unor proprietăți situate în această zonă geografică.

O altă parte care se constituie într-o categorie distinctă sunt scrisorile care s-au schimbat între stareții mănăstirilor Secu și Neamț și cei de la mănăstirea Popăuți-Botoșani sau între aceștia și marele cărturar și om politic Mihail Kogălniceanu.

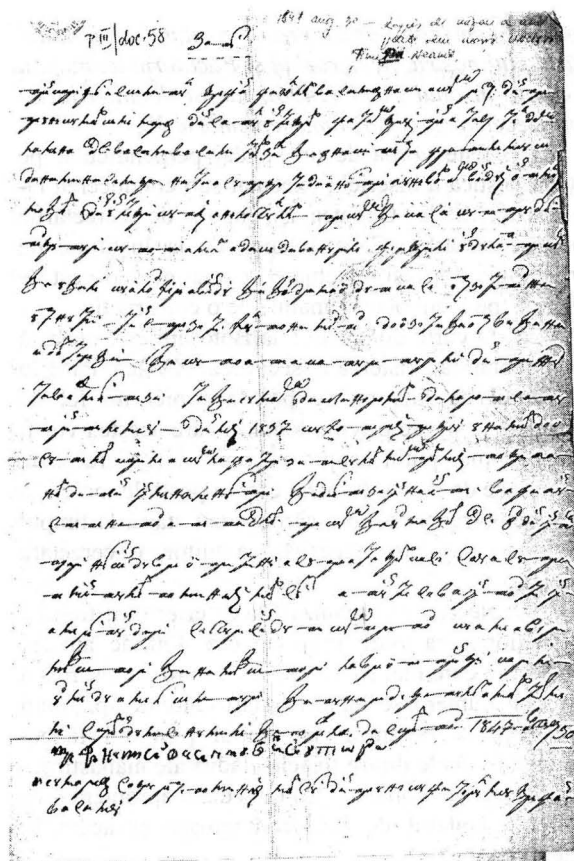

Foto 1. 1847, august 30-Zapis de vânzare a unei părți din moșia Uncești, ținutul Neamț

Pentru eficiență ne-am gândit ca documentele care fac parte din prima categorie cu referiri la moșiile din ținuturile Neamț și Roman să le enunțăm grupate pe moșiile la care fac referiri.

Astfel, un număr de 42 documente emise în perioada 1833-1869 se referă la moșia Uncești(Oncești) din ținutul Roman, fostă proprietate răzeșească și constau în zapise, înscrisuri sau acte de danie pentru transmiterea în timp între membrii familiilor răzeșești de pe această moșie, a unor părți sau *pământuri* pe care le stăpâneau, provenite fiind din danii, zestre, clironomii, schimburi sau răscumpărări și adjudecarea lor pentru neachitarea unor datorii bănești – toate acte care încheiau cu formula juridică folosită atunci *să-i fie lui moșie și ocină în veci*¹.

Pentru cei interesați semnalăm prezența în aceste documente a hotarelor de moșii și localități în delimitarea *pământurilor*, existând posibilitatea de identificare atât a vecinilor moșiei Uncești (Oncești) și anume Porceștii, Bărjovenii, Trifeștii ș.a. precum și a familiilor de răzeși

care de-a lungul timpului au stăpânit această moșie (Armanu, Ghimpu, Scorțanu, Ursache, Chetraru, Căpit. Vasiliu și Anechii (Enache).

De asemenea, din aceste acte aflăm și structura moșiei respective care cuprindea *pământuri* din câmp, din pădure, din săliștile cu vaduri de moară sau livezi și case cu tot analogul lor².

Majoritatea actelor sunt originale, scrise pe hârtie încheiate unele chiar la Oncești, întărite, prin aplicarea sigiliilor primăriei sau ale Judecătoriei Ocolului Siretul de Jos, Ținutul Roman, semnate de cele două părți și de răzeși martori la încheierea actelor respective.

Tot din această categorie face parte și un document care este emis la Iași la 18 septembrie 1804 și care de fapt este o anafora a domnitorului Alexandru Moruzi pe un perilipssis de documente – 55 la număr – prezentate de răzeșii de pe moșiile Maxinești și Ghilăești (Bilăești), Ținutul Neamț, odată cu jalba atât în fața domnitorului cât și a divanului domnesc.

Pe această listă de documente prin care răzeșii încearcă și chiar reușesc să-și dovedească dreptul lor de proprietate începând cu anul 1488 până la 1802, asupra unor părți din cele două moșii, domnitorul Al. Moruzi întărește prin anafora sa semnată și cu sigiliul aplicat – hotărârea divanului și veliților boieri, dată în pricina de judecată ce dura de mai mulți ani, între răzeși și urmașii logofătului Costache Russet și stolnic Manolache Dimache, dând câștig de cauză răzeșilor prin recunoașterea drepturilor de proprietate.

Aceste 55 de documente sunt menționate cu data emiterii și un scurt cuprins încât simpla lor lecturare oferă informații substanțiale celui interesat privind transmiterea prin hrisoave și urice domnești (începând de la Ștefan cel Mare – 1488) a unor părți din cele două moșii în proprietatea răzeșilor ca danii și schimburi efectuate între ei sau vânzarea și respectiv cumpărarea acestora.

Toate aceste acte oferă date amănunțite privind delimitarea celor două moșii, prin mărturiile răzeșilor prezenți la întocmirea actelor sau prin hotărârile unor proprietari care au deținut moșiile, în mod

[illegible]*anaktis Hyacinthoides Hepatica?*[illegible]

Foto 2.1853, dec. 16 – Scrisoarea lui M. Kogălniceanu către Mitropolit, privind conflictul pe care-l are cu călugării M-rii Neamț pentru fabrica de postav.

Referindu-se la dotarea fabricii, Mihail Kogălniceanu scrie în continuare în aceeași scrisoare: *am alcătuit și maistru pentru înjghebarea mașinilor fabricei pentru altele am și făcut comandă la Iacobenii, am și plătit cărămidari și salahori plătind chiar și calfe de arhitect vroid a începe săparea gârlei în toamna aceasta ca în primăvară să și încep zidurile⁹.*

15

la îndeletnicirile permise monahilor de canoanele bisericești¹¹.

Fabrica de la Blebea, care a intrat în funcțiune după toate greutatea întâmpinate de Mihail Kogălniceanu, în 1854, va produce postav de calitate căutat de milițiile moldovenești și chiar peste hotarele țării, va funcționa până în 1874 când aceasta este concesionată la două case de comerț din București și Galați pentru datorii bănești, iar în 1879 este vândută Col. Alcaz care o va transfera apoi la Buhuși.

Pe lângă producție, Mihail Kogălniceanu se ocupă și de soarta

lucrătorilor din fabrică, clădind în jur locuințe pentru toți și acordându-le și o parcelă de grădină gratuit, urmând ca asistența medicală să li se dea pe seama fabricii la spitalul din Târgu Neamț. Toate aceste lucruri dovedesc că Mihail Kogălniceanu, marele om politic și cărturar a vibrat cu toată ființa sa pentru dezvoltarea și propășirea țării din toate punctele de vedere și că datorită preocupării lui pentru această fabrică de la Blebea, fără să vrea a făurit o legătură istorică între cele două zone moldave, Neamț și Botoșani.

NOTE

1. Arhivele Satului Botoșani, Colecția Documente, P.III /39.
2. Idem, P.III/58.
3. Idem, PI/ 9.
4. Ibidem.
5. Ibidem.
6. Ibidem.
7. Idem, P.II/ 66.
8. Idem, P. XVII/ 9.
9. Ibidem.
10. Idem, P. XVII /10.
11. Ibidem.

Contribuții privind sigiliul orașului Botoșani până în anul 1862(3)

Ștefan Cervatiuc

Dat fiind scopul lucrării de față se pune întrebarea: studierea sigiliului orașului poate oferi vreo dovadă că Botoșanii au fost un oraș foarte vechi, oricum mai vechi decât secolul al XVI-lea? Răspunsul este afirmativ deoarece legenda celui mai vechi sigiliu descoperit până acum (pe documente din anii 1603 și 1604) este în limba slavă și are următorul conținut: „SIA PECEATI ESTI MIASTA BOTTISANISCAGO”.

Termenul „measto” cu înțelesul de „oraș”, „târg”. a fost folosit destul de rar în documentele noastre și numai în secolele XIV-XV³⁵. Dacă Botoșanii n-ar fi existat ca oraș din acea perioadă ci abia din secolul al XVI-lea, legenda sigiliului său, în mod sigur, n-ar fi cuprins acest termen ce nu se mai folosea ci pe acela de „târg”. Din acest punct de vedere situația Botoșanilor este similară cu cea a Hotinului care, de asemenea are în

legenda sigiliului său termenul „measto”. pentru „oraș”³⁶.

Păstrarea de către conducerea orașului Botoșani în legenda sigiliului din secolul al XVII-lea a termenului „measto” ce se folosea cu două secole mai înainte, este pe deplin explicabilă prin faptul că „există unele sigilii pentru care schimbarea anuală a conducerii municipale nu aduce după sine și schimbarea sigiliului însuși în nici un fel, același tipar sigilar fiind întrebuințat în continuare de toate conducerile succesive ale municipalității”, chiar dacă, periodic, el este reînnoit din cauza uzurii.³⁷ ”

În concluzie se poate afirma cu certitudine că orașul Botoșani face parte din rândul celor mai vechi orașe din Moldova, oraș a cărui existență, ca atare, poate fi socotită cel puțin de la 1350 înapoi și

nicidecum ca un oraș care s-a ridicat abia în timpul lui Petru Rareș.

În ciuda numeroaselor prădăciuni și incendii la care a fost supus, o serie de împrejurări favorabile³⁸, dintre care cea mai importantă era excelenta sa poziție geografică, au făcut ca târgul Botoșanilor să se dezvolte continuu³⁹ ajungând la începutul secolului al XIX-lea al doilea oraș al Moldovei, după Iași⁴⁰.

Datorită tocmai înfloririi sale economice și comerciale din cele mai vechi timpuri⁴¹ și până în epoca modernă⁴² târgul Botoșanilor, în virtutea dreptului dominial⁴³ exercitat de domn asupra întregii țări, a fost destinat împreună cu ocolul său ca apanaj al doamnei, soția domnitorului, ceea ce însemna că, atât timp cât ea deținea această calitate, încasa și dispunea cum voia de veniturile târgului și ale moșiilor din ocol.

Ca toate celelalte târguri sau orașe din Moldova și Botoșanii au avut două feluri de organe administrative, unele reprezentând obștea sau comunitatea orașenilor și alese de ea, altele reprezentând pe doamna țării ca uzufructuară a dreptului dominial transferat ei de către domn. În prima categorie intrau șoltuzul și cei 12 pârgari, în cea de a doua vornicii, ureadnicii și diverși alți dregători administrativo-fiscali.

Nu insistăm asupra tuturor aspectelor legate de aceste organe administrative (drepturi, atribuții etc.) deoarece în majoritate aceste aspecte au constituit obiectul a numeroase studii⁴⁴ și articole considerând că nu este cazul să repetăm lucruri arhicunoscute. Ne vom referi doar la unele chestiuni specifice târgului Botoșani care - sperăm - vor contribui la completarea acestei problematici în general.

O primă problemă de lămurit ar fi aceea a datei când se facea alegerea șoltuzului și a pârgarilor care, precum se știe, erau aleși anual de obștea târgului, dar cu drept de a fi realeși.

Pentru București și Târgoviște, E. Vîrtosu a stabilit această dată afirmând că pentru Moldova „știrile lipsesc cu desăvârșire”⁴⁵.

D. Ciurea menționează alegerea acestor organe reprezentative în orașele din Moldova ca fiind „fără un regim bine

determinat, la diverse termene, în diferite localități”⁴⁶.

Comparând un document din 20 martie 1661 în care este vorba de „*Vasilie șoltuzul de Botoșani*”, martor la o vânzare⁴⁷ și un alt document din 25 mai 1661 în care apare „*Glorigie șoltuzul de Botășeani*”⁴⁸ putem conchide că, în mod sigur, alegerea șoltuzului și pârgarilor din acest oraș se făcea la 23 aprilie, ziua de Sf. Gheorghe, când se sărbătorea și hramul celei mai importante biserici de aici.

Dintr-un document datat de Iorga⁴⁹ cu aproximație la anul 1600 în care se arată că un oarecare „*Costin și alții din Budzeani vând ocina dinainte lui Grigorie fost șoltuz armenesc, și dinaintea lui Vasile Grigii vatamanului de Popăuți*” se pare că și la Botoșani, ca și la Suceava, puternica comunitate armenescă ori își avea un șoltuz separat ori, în anumiți ani, din rândul ei se alegea șoltuzul ce reprezenta pe toți negustorii orașului.

Presupunerea este întărită și de faptul ca la 11 iunie 1662 se vorbește într-un document⁵⁰ de un „*David nemeasnicul cel armenesc din Botoșani*” ca martor la o despagubire.

O problemă neelucidată pe deplin până acum este și aceea a momentului exact când nu se mai vorbește de șoltuz ca reprezentant al administrației orașului. În acest sens Iorga afirmă că aici, la Botoșani, ca și în celelalte orașe, șoltuzii sunt pomeniți rar de la 1700 încoace⁵¹. Într-adevăr, sunt pomeniți rar, dar cauza trebuie căutată și în lipsa documentelor, căci acestea sunt puține. Totuși instituția n-a dispărut din moment ce chiar în unele dintre aceste puține documente se vorbește la 3 aprilie 1737 despre un „*Pavăl șoltuz de Botoșeani*” care întărește și ca martor și cu pecetea târgului o vânzare de dugheană⁵², la 1751, iunie⁵³ despre doi foști șoltuzi - Timuș Mîrza și Constantin Mihai - ca martori, la 18 mai 1764 despre „*Văsăle Șoltuz*.” martor la o vânzare și care pune și pecetia orașului pe act⁵⁴, la 19 octombrie 1784 despre „*casa șoltuzulu*”⁵⁵ și la 11 iunie 1787 despre „*grădina lui Ioniță șoltuzul*”⁵⁶. De abia după această ultimă dată în nici un document nu se mai vorbește de șoltuz la Botoșani ceea ce întărește convingerea că

funcția aceasta a dispărut aici cu desăvârșire în anul 1780 când forma de conducere a orașului se schimbă, șoltuzii și pârgarii fiind înlocuiți cu un fel de epitropie care intră în legături foarte strânse, am putea zice de autosubordonare, cu biserica cea mai importantă din oraș, biserica *Sfântul Gheorghe*.

Cauza acestei „autosubordonări” trebuie căutată numai și numai în lupta permanentă dusă de târgoveții din Botoșani împotriva tendințelor de acaparare a moșiei și vetrei târgului de către călugării de la Mănăstirea Popăuți din apropiere.

Conflictul a început odată cu ridicarea, în iunie 1751, de către Constantin Mihail Racoviță voievod a bisericii *Sfântul Neculai* Popăuți la rang de mănăstire și înzestrarea ei, printre altele cu moșia Tătărași ce fusese a Botoșanilor și cu dreptul de a percepe de la târgoveți dijma pentru folosirea hotarului târgului.⁵⁷

Târgoveții botoșăneni au adoptat diverse metode pentru a se opune acestei

asuprii printre care cităm: 1. rimiterea a numeroase jalbe⁵⁸ la Divan și domnitori în care se plângeau că mănăstirea împresoară și vrea să pună stăpânire deplină chiar pe hotarul târgului. 2. construirea de case pe moșia Tătărași a mănăstirii și refuzul de a plăti dijma hotărâtă către aceasta.⁵⁹ 3. intentarea de procese în fața domnitorilor și divanului.⁶⁰

Însă nici domnitorii și nici boierii divanului nu doreau să indispună pe „*reprezentanții lui Dumnezeu*” pe pământul Moldovei, astfel că târgoveții mai niciodată nu aveau dreptate iar călugării continuau să-i asuprească tot mai mult.

În fața acestei situații târgoveții botoșăneni au mai încercat o soluție: aceea, caracterizată foarte plastic de D. Ciurea⁶¹, în care „*sacru*” putea apărea contra tiraniei „*sacru*”, adică au recurs la 1780 la protecția bisericii *Sfântul Gheorghe* renunțând la forma veche de conducere exercitată prin șoltuzi și pârgari.

NOTE

35. „Cu acest termen sunt denumite în 1435 orașele Vaslui și Tecuci (C. C. Giurescu - *op. cit.*, p. 8), și în 1495 orașul Bîrlad (Ciurea - „*Noi considerații privind orașele din Moldova*”, p. 24) deci tot orașe foarte vechi.

36. D. Ciurea - „*Sigiliile medievale...*”, loc. cit., p. 162.

37. E. Virtosu - *op. cit.*, loc. cit., p. 458, dă ca exemplu în acest sens sigiliile Cîmpulungului, Băii, Tîrgoviștei, Romanului.

38. „*Decăderea Sucevei și Hîrlăului, strămutarea capitalei la Iași, îndreptarea negoțului moldovenesc pe drumul Galațiului, toate acestea contribuind la creșterea putințelor de câștig, deci și la adunarea în acest centru comercial a unei mai numeroase populații*”. N. Iorga - „*Studii și documente...*”, vol. V, p. 652.

39. Vezi descrierile făcute orașului de către o serie de călători străini din secolele XVII-XIX date de: A. Gorovei - *op. cit.*, p. 47-54 și 76, D. Ciurea - „*Noi considerații privind orașele din Moldova*”, loc. cit., p. 28-40, V. Tufescu - „*Un oraș în declin: Botoșanii*” în „*Sociologia românească*”, an III, 1938, nr. 10-12, p. 505, descrieri în care se înregistrează acest progres. De asemenea mențiunile precise din documente despre „*adăugirea orașului*” în 1776, și mărirea „*cu trei părți de cât a fost mai înainte*” în 1780, sau apariția „*târgului nou*” față de „*cel vechi*” (A. Gorovei, *op. cit.*, p. 65 și respectiv 55) confirmă cele arătate.

40. Vezi hrisovul dat de Mihail Suțu la 15 decembrie 1820 „... și ca o trebuință neapărată pentru acest târg care, după întinderea lui, este al doilea politic al țării acesteia” (N. Iorga - „*Studii și documente...*”, vol. V, p. 670).

41. Desemnarea târgului Botoșani cu ocolul sau ca apanaj al doamnei datează - după parerea lui Iorga - tot din vremea lui Petru Rareș. (N. Iorga - *op. cit.*, p. 651). C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 1966 presupune însă că este mult mai veche, probabil de la începutul domniei.

Presupunerea lui Giurescu ni se pare mai apropiată de realitate decât afirmația lui Iorga din următorul raționament: pentru moșiile din apropierea Botoșanilor (Popăuți, Tătărași, Curtești, Mănăstireni, Onțeni, Teișori, Costești, Ruși, Stăuceni, Bătrânești) care în mod sigur au făcut parte din ocolul târgului, documentele din secolul al XIV-lea până la sfârșitul secolului al XVI-lea lipsesc cu desăvârșire, în timp ce pentru alte moșii tot din aceste locuri sau pentru moșiile ce făceau parte din ocolul altor târguri există destul de numeroase documente. Această lipsă totală pentru moșiile din ocolul Botoșanilor nu poate fi explicată prin pierderea documentelor ci numai prin aceea că făcând parte din apanajul doamnelor Moldovei, moșiile respective n-au constituit obiect de danii, vânzări sau schimburi ce ar fi necesitat emiterea documentelor absolut obligatorii în asemenea situații. Documentele pentru aceste moșii apar abia la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul sec. al XVII-lea, dar și atunci daniile au fost făcute în unele cazuri de doamna țării (vezi de ex. „*Documente privind istoria României*”, A., Moldova, veac XVI vol. III, doc. nr. 466)

sau în cele mai multe cazuri cu consimțământul lor, după cum ne dau a înțelege o serie de documente, vezi idem, doc. nr. 496, 526 ș.a.). De altfel domnii, pentru a nu scade veniturile soțiilor lor - fapt supărător pentru ele, și pentru rangul lor au avut grijă în permanență să completeze ocolul Botoșanilor cu moșii din ținuturile învecinate: Suceava, Dorohoi și Hirău. Astfel au fost incluse în apanajul doamnelor moșiile Oncani în 1658 (Gh. Ghibănescu — *"Ispisoace și zapise"* vol. III partea I p. 92 și 209), Brehuiești în 1716 (Gh. Ghibănescu — *"Surete și izvoade"* vol. XXII p. 134) și multe altele încă.

Dacă Petru Rareș ar fi fost primul, după cum spune Iorga, care a creat acest apanaj în mod firesc trebuie să ne întrebăm ce venituri putea aduce un târg care „*până la un anumit punct al domnii sale*” fusese un simplu sat - după cum tot Iorga a afirmat. Ca sat nu putuse să aibă ocol, iar după ce a devenit târg trebuia înzestrat cu așa ceva. Ori nu se cunoaște nici măcar o mențiune din care să reiasă că Petru Rareș sau urmașii săi imediați ar fi dăruit sau întărit acestui „*nou târg*” moșiile și satele înconjurătoare pentru a-i forma ocolul. Nu se cunoaște un asemenea document pentru simplul motiv că nici n-a putut să existe vreunul, din moment ce târgul Botoșani, după cum s-a văzut, are o vechime anterioară formării statului.

Se poate presupune, deci, că odată cu instituționalizarea domniei, acest târg, cu mari posibilități de dezvoltare, și cu moșiile din jur să fi fost destinat de către unul din primii noștri domnitori - posibil chiar de Bogdan I - ca apanaj pentru soția sa și numai la început a fost necesar un uric, care probabil s-a pierdut. După aceea s-a creat un obicei care a fost respectat timp de secole.

42. Situația Botoșanilor de apanaj al doamnelor a încetat în mod formal în anii 1828 când contele Pahlen președintele plenipotențiar al Divanurilor Moldovei și Valahiei în timpul administrației rusești asupra Țărilor Române, a hotărât trecerea în visteria statului și a veniturilor „*de la ținutul Botoșani, care în vremea domnilor au mers pururea între iraturile doamnei*”.

Dar, folosindu-se de pulerea sa de domn și întrebându-l tot felul de presiuni și căi ilegale, M. Sturza a continuat a da veniturile Botoșanilor, doamnei sale Smaranda, așa încât abia odată cu plecarea lui din domnie, în luna iunie 1849, acestea au încetat de fapt și în mod definitiv de a mai constitui un apanaj pentru doamnele Moldovci. Cf. I. D. Marin — *"Botoșanii apanaj al doamnelor Moldovei"* în „*Botoșani - istorie și contemporaneitate*”, culegere de comunicări prezentate la sesiunea științifică organizată la Botoșani în zilele de 16-18 mai 1969. p. 39-41.

43. Despre dreptul dominial precum și despre raporturile juridice și de fapt dintre domnie și orașe vezi: E. Vîrtosu, *op. cit., loc. cit.*, p. 438-441 și 446-450; E. Vîrtosu — *"Despre dreptul de sigiliu"* în „*Studii și cercetări de numismatică*” vol. III, p. 339; D. Ciurea: *"Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova"*, loc. cit., p. 159; D. Ciurea — *"Noi considerații privind orașele din Moldova"*, loc. cit., p. 22, 26-27 și 38.

44. N. Iorga — *"Negoțul în trecutul românesc"*, Buc. 1906, p. 119-121; P. Panaitescu — *op. cit., loc. cit.*, p. 424-130; E. Vîrtosu — *"Din sigilografia Moldovei și Țării Românești"*, loc. cit., p. 441-446 și 450-452; D. Ciurea — *"Sigiliile medievale..."* loc. cit., p. 159; D. Ciurea — *"Noi considerații..."* loc. cit., p. 25-26; C. C. Giurescu *op. cit.*, p. 125-136; D. Cernovodean, I. N. Manescu *op. cit. loc. cit.*, p. 7.

45. E. Vîrtosu — *op. cit. loc. cit.*, p. 444.

46. D. Ciurea — *"Noi considerații privind orașele din Moldova"*, loc. cit., p. 25-26.

47. N. Iorga — *"Studii și documente"*, vol. V, p. 221, doc. nr. 45.

48. *Idem*, doc. nr. 46.

49. *Idem*, p. 6, doc. nr. 31.

50. N. Iorga — *op. dr.*, p. 222, doc. nr. 48.

51. *Idem*, p. 666.

52. *Idem*, vol. VII, p. 122, doc. nr. 2.

53. *Idem*, vol. V, p. 246-247, doc. nr. 117.

54. *Idem*, vol. VII, p. 124, doc. nr. 12.

55. *Idem*, vol. V, p. 257-258, doc. nr. 147.

56. *Idem*, p. 423-424.

57. N. Iorga — *op. cit.*, p. 246-247, doc. nr. 117 și 119.

58. Asemenea jalbe au trimis orășenii din Botoșani în anii 1754 (N. Iorga — *idem*, doc. nr. 121), 1774 (Arh. Stat. Botoșani - col. Documente. Primăria Botoșani mapa I, doc. nr. 160), 1794 (A. Gorovei — *op. cit.*, p. 66), 1805 (*idem*), 1820 (N. Iorga — *idem*, p. 260-261, doc. nr. 156) ș.a.

59. Vezi jalbele de astă dată ale egumenilor mănăstirii din anii 1776, 1778, 1780, 1783 (A. Gorovei — *op. cit.*, p. 65-66) 1820 (Arhivele Statului Botoșani - col. Documente „*Primăria Botoșani*”, map. I doc. nr. 192) ș.a.

60. Unul dintre aceste procese este cel din 1803 în care domnitorul Alexandru Constantin Moruzi și boierii din Divan au hotărât mai mult în folosul mănăstirii (vezi hotărârea domnească a lui Alexandru Constantin Moruzi din 31 iulie 1803 în „*Uricariul*” partea a IV-a, Iași. 1857, p. 157-164. Vezi și A. Gorovei — *op. cit.*, p. 66. De abia în procesul din 1844, când cauza târgoveților botoșăneni a fost apărută în mod strălucit și argumentat pe documente de către tânărul M. Kogălniceanu, aceștia au obținut oarecare câștig de cauză în sensul că li s-a recunoscut hotarul târgului ca dreaptă proprietate a lor iar mănăstirea a fost obligată să le mai dea pentru folosința 850 de fâlcii din moșia ei, fără plată (A. Gorovei — *op. cit.*, p. 70-71).

61. D. Ciurea — *op. cit.*, p. 47.

dr. Angela Olariu

Cea de-a treia variantă a arborelui vieții, tipar iranian⁵⁹ în care sunt vizibile rădăcinile, iar uneori animale și păsări în poziție afrontată îl păzesc, este întâlnită pe scoarțele din zonă (cat.42, pl. 33, cat. 43, pl. 34 – v. *Forum cultural* An IV, nr. 3, p. 13). Forma cea mai complexă, considerată *forma integrală arborelui vieții-tipar iranian*⁶⁰, apare și pe scoarțele moldovenești. În această formă, pe ramurile copacului stau de o parte și de alta păsări (cat.36, pl.22 – v. *Forum cultural*, același număr). Într-un singur caz, *forma complexă a arborelui vieții*⁶¹ tipar iranian o întâlnim pe o scoarță din colecția muzeului. Varianta helenistică a arborelui vieții, *vasul cu flori*⁶² este prezentă pe scoarțele din zonă în mai multe variante. Într-o formă mai recentă, apare vasul cu flori de formă barocă⁶³ occidentală pătruns mai târziu în arta populară (cat. 42, pl. 33, v. *Forum cultural*, același număr și fig. 48).

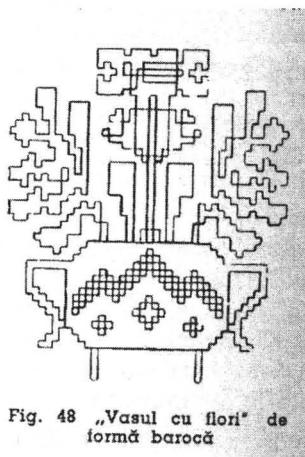

Fig. 48 „Vasul cu flori” de formă barocă

Imaginea pomului apare în scoarțele din zonă într-o diversitate uimitoare (fig. 49-61). În prezentarea motivului, în fiecare scoarță se întâlnește o altă concepție de organizare a câmpului ornamental pornindu-se de la ideea de a pune în valoare aceste motive simbolice, într-o manieră specifică. În acest scop întâlnim modalități diverse de rezolvare a compoziției câmpului și al chenarului, ajungându-se în final la realizări remarcabile pe linia stilizării severe a

motivelor, a amplasării lor în forme ingenioase în câmpul țesăturii, a creerii impresiei de echilibru, armonie și rafinament estetic.

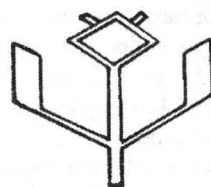

Fig. 49

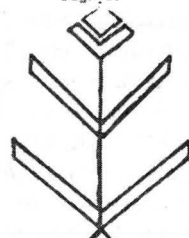

Fig. 50

Fig. 51

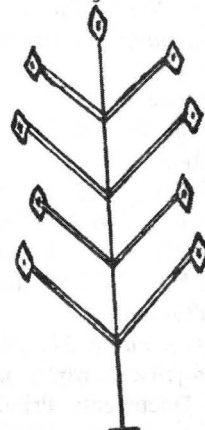

Fig. 52

În categoria scoarțelor cu decor vegetal, un loc însemnat, alături de scoarțele cu pomul vieții și vasul cu flori îl au și scoarțele în câmpul ornamental al cărora apar motive florale stilizate, dispuse simetric sau asimetric într-o ordine riguroasă (cat. 46-52, pl. 43). În acest caz, motivele sunt dispuse aerat, având între ele spații largi, în

care fondul este folosit astfel încât să pună în valoare motivele care capătă o individualitate proprie, prezentându-le izolat, fără artificii supărătoare.

O altă categorie des întâlnită în zona cercetată o constituie scoarțele cu decor geometric și vegetal. În câmpul ornamental al acestor scoarțe se întâlnesc motive florale stilizate, dispuse în registre paralele cu motive geometrice (cat. 53, pl. 44). Asocierea acestor motive se realizează cu ușurință, în mod firesc, compoziția păstrând o notă de claritate, de echilibru și de armonie. Din categoria scoarțelor cu decor

figurat, fac parte scoarțele ce au în compoziția lor ornamentală motive zoomorfe, avimorfe și antropomorfe. Aceste scoarțe au o frecvență mai redusă în zona cercetată.

Dintre motivele avimorfe, cel mai adeseori apare pasărea în mai multe variante (cat. 54, pl. 45, cat. 55, pl. 46, fig. 62-70). Pasărea intră de obicei în compoziția scoarțelor cu pomul vieții ocupând un loc izolat, secundar. În diverse alte variante, pasărea apare și în scoarțele cu decorul împărțit în pătrate ocupând de data aceasta un loc însemnat.

59. Paul Petrescu, op. cit. p. 61.

60. Ibidem, p. 63.

61. Ibidem, p. 64.

62. Ibidem, p. 52.

63. Ibidem, p. 56

CATALOG

46. Scoarță. Inv. 925, com. Broscăuți, 2,28x0,65 m, circa 1890, urzeală-băteală, lână țigaie, coloranți vegetali (Pl. 42).

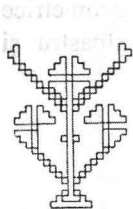

Fig. 53

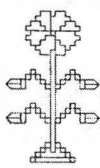

Fig. 54

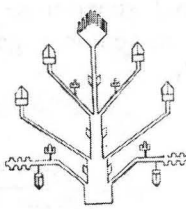

Fig. 55

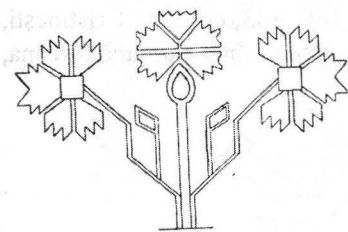

Fig. 56

Fig. 49-61 Variante diferite ale arborelui vieții înfățișate în ornamentica lăicerului și scoarțelor

Scoarță compusă dintr-o singură foaie de țesătură îngustă și lungă, țesută în două ițe cu decor vegetal, flori și crengi (colorate în roșu, cafeniu) stilizate, răspândite pe câmpul de culoare verde deschis.

Chenar îngust de 6 cm, realizat din *dinți de ferăstrău*, dispus pe părțile laterale ale țesăturii. La capete țesătura nu este limitată prin dungă.

Țesătură întâlnită în special în așezările limitrofe cu Bucovina, reprezentând o formă de

tranziție de la lăicer la scoarță. Dimensional, țesătura prezintă caracteristicile lăicerului (îngust și lung). Prin ornamentică (chenar și ornamente alese dispuse pe întreg cuprinsul țesăturii într-o viziune nouă) se apropie de scoarță.

47. Scoarță. Inv. 961, satul Brehuiești, com. Vlădeni, 2,72x1,41 m, urzeală-băteală, lână țurcană, 1920, coloranți chimici.

Scoarță realizată dintr-o singură foaie, țesută în două ițe, cu decor vegetal, realizat prin *alesătură* legată. Chenarul scoarței realizat din motive florale (colorate în verde, roșu, roz) este unitar. În câmpul scoarței de culoare neagră sunt dispuse simetric, izolat, buchete de trandafiri (frunze verzi, flori roșii și roz). Scoarța este generalizată în întreaga zonă.

48. Scoarță. Inv. 1101, comuna Flămânzi, 3,70x1,25m, urzeală-băteală, lână țigaie, circa 1900, coloranți vegetali.

Scoarță dintr-o singură foaie, țesută în două ițe, cu decor vegetal realizat prin *alesătură legată* pentru motivele din câmpul scoarței și prin *alesătură în găurele* pentru motivele din chenar. Chenar unitar, lat de 17 cm, pe părțile laterale și 10 cm la capete, cu decor realizat printr-o înșiruire de romburi colorate în roșu, negru, verde, roz, plasate în pătrate de culoare diferită.

În câmpul scoarței de culoare neagră, se află câte două buchete de trandafiri prezentați într-o manieră geometrizarantă (au frunzele în diferite nuanțe de verde și florile colorate în roșu și vișiniu).

49. Scoarță. Inv. 1143, comuna Corni, 2,15x0,93 m, urzeală – băteală, lână țigaie, circa 1900, coloranți vegetali.

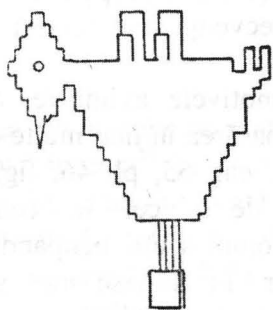

Fig. 62

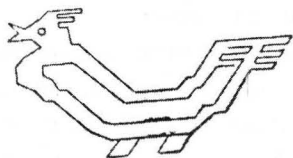

Fig. 63

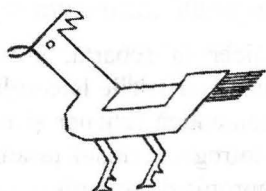

Fig. 64

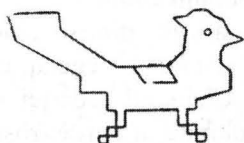

Fig. 65

Fig. 62—70. Motivul „pasărea” în variante deosebite

Scoarță dintr-o singură foaie, țesută în două ițe, cu decor stilizat, realizat prin alesătură *legată*. Chenarul scoarței îngust de 9 cm, este unitar, realizat din două benzi de culoare roșie și galben închis.

În câmpul scoarței de culoare neagră sunt dispuși izolat pe două rânduri 14 trandafiri de culoare bej într-o manieră geometrizarantă. Scoarța marchează o etapă în evoluția către scoarța cu decor prezentat naturalist.

50. Scoarță. Inv. 1138, orașul Botoșani, 3,69x1,40 m, urzeală-băteală, lână țurcană, circa 1910, coloranți vegetali și chimici.

Scoarță țesută dintr-o singură foaie, în două ițe, cu motive geometrice și florale stilizate, realizate prin alesătură *legată* și în *găurele*. Chenarul scoarței lat de 23 cm, este unitar. Pe

fondul de culoare neagră, se înscriu motive florale stilizate, frunze (de culoare verde, mov și

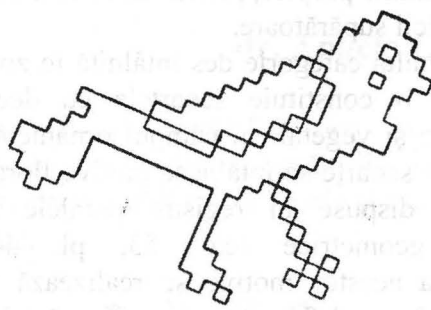

Fig. 66

galben și boboci de culoare roz și portocaliu) în formă de vrej, în *curpăn*. La capete are pe lângă

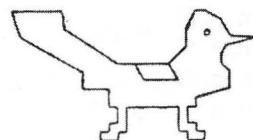

Fig. 68

chenar dungi colorate în verde, roz și mov. În câmpul scoarței de culoare verde sunt dispuși pe lungimea scoarței trei trandafiri mari (colorați în mov, galben, roz, negru, albastru) iar pe margini, în câmpul scoarței se află motive geometrice *fundite*, de culoare galbenă, mov, albastru și portocaliu.

Fig. 69

51. Scoarță. Inv. 803, comuna Cristinești, 2,71x1,19 m, 1920, urzeală-băteală, lână țurcană, coloranți chimici.

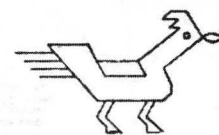

Fig. 70

Scoarță dintr-o singură foaie, țesută în două ițe, cu decor vegetal realizat prin alesătură *legată*. Chenar unitar îngust de 25 cm, realizat în motivul vreului în *curpăn*, din frunze colorate verde închis și boboci de culoare roșu, mov și alb.

În câmpul scoarței de culoare neagră, sunt dispuși în rânduri paralele câte doi trandafiri (colorați în galben, roz, roșu și mov) cu frunze de culoare verde închis și deschis.

Scoarță generalizată în întreaga zonă, cu decor realizat diferit de al scoarțelor vechi. Motivele florale sunt redată naturalist cu o cromatică stridentă.

Fig. 43. Scoarță cu arborele vieții stilizat diferit și păsări.

52. Inv. 1878, orașul Botoșani, 5,00x1,10 m, urzeală-băteală, lână țurcană, circa 1930, coloranți chimici.

Fig. 44. Scoarță cu motive florale, *stele* și elemente de tip Karamani.

Scoarță dintr-o singură foaie, țesută în două ițe, cu decor vegetal realizat prin alesătură *legată*. Scoarța are un chenar unitar realizat din motive florale (frunze și boboci de trandafiri de culoare mov și roșu).

În câmpul scoarței de culoare neagră se află dispuși perpendicular pe lungimea scoarței trandafiri în diverse variante colorați în roz, galben, mov portocaliu, albastru.

53. Scoarță. Inv. 962, comuna Dobârceni, 3,04x1,36 m, urzeală-băteală, lână țigaie, circa 1890, coloranți vegetali (Pl. 44).

Scoarță dintr-o singură foaie, țesută în două ițe, cu decor vegetal realizat prin alesătură *legată* și în *găurele*. Chenarul scoarței îngust de 8 cm, este realizat unitar printr-o înșiruire de triunghiuri în trepte marcate prin culoare cafenie.

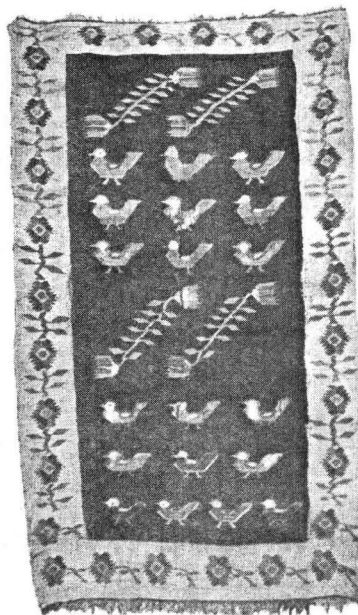

Fig. 45. Scoarță ornamentată cu păsări și motive vegetale. Colorit vegetal

În câmpul scoarței de culoare neagră, sunt dispuse în registre paralele motive florale, crengi colorate verde și boboci colorați în mov și motive geometrice, romboidale, stelare și spirale, izolate, colorate în nuanțe de roșu și cafeniu.

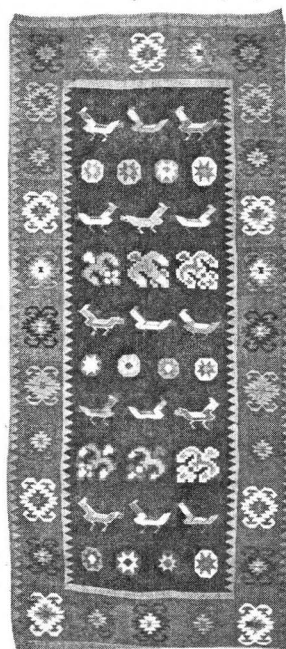

Fig. 46. Scoarță ornamentată cu păsări, *stele* și *boboci* cu motive de tip Karamani în chenar. Colorit vegetal.

54. Scoarță. Inv. 1773, orașul Botoșani, 2,20x1,27 m, urzeală-băteală, lână țurcană, circa 1890, coloranți vegetali (Pl. 45).

Scoarță dintr-o singură foaie, țesută în două ițe, cu decor avimorf și vegetal, realizat prin alesătură în *găurele*. Chenarul scoarței unitar, de culoare bej deschis are înșiruite în câmp motive florale de culoare albastră și roz. În câmpul scoarței de culoare neagră sunt dispuse izolat câte trei șiruri de păsări, colorate în albastru, roz, cafeniu, alternate de ramuri verzi și boboci de floare (colorați în roz și albastru).

55. Scoarță. Inv. 734, Botoșani, 3,34x1,40, urzeală-băteală, lână țigaie, circa 1890, coloranți vegetali (Pl. 46).

Scoarță dintr-o singură foaie, țesută în două ițe, cu decor avimorf și vegetal, realizat prin alesătură în *găurele*. Chenar unitar lat de 32

cm, ce încadrează scoarța pe toate laturile. Pe fondul chenarului de culoare verde deschis se înșirue romburi cu cârlige, în termeni locali *caracatițe*, de culoare neagră și galbenă. Chenarul este mărginit de două rânduri dințate lateral, iar la capete este delimitat de două linii drepte. În câmpul scoarței de culoare neagră sunt alternate păsări cu câte patru motive stelare și trei motive florale (lalele).

Scoarța este generalizată în întreaga zonă.

Chenarul scoarței atestă influența artei orientale vehiculate de armeni, asupra artei populare din zonă.

PATRIMONIUL IMOBIL

Ansamblul urban medieval Botoșani(11)

dr. Eugenia Greceanu

Evoluția zonei cu funcție de târg

Pe diagrama căilor de tranzit s-a grefat *inima târgului*, denumire tradițională care reflectă rolul vital al centrului de producție și desfacere în viața orașelor medievale. În structura urbană, acest centru este identificabil prin dispoziția strict funcțională a parcelelor înguste și alungite, așezate perpendicular pe axele vadurilor comerciale, și cea mai sumară examinare *pe nivele* evidențiază păstrarea cel puțin a pivnițelor medievale, dacă nu și a zidurilor parterului, sub haina de veac XIX, care a îmbrăcat fațadele dughenelor după marile incendii – stăvilite în Transilvania încă din veacul al XVII-lea, dar care au bântuit Moldova și Țara Românească până în pragul veacului nostru.

La Botoșani, *inima târgului* este alcătuită din două nuclee principale: *Târgul Vechi* sau *Târgul de Sus* și *Târgul Nou* – care include și *Târgul de Jos* – despărțite prin Calea Națională (porțiunea între str. Ruset (I.C. Frimu) și Peneș Curcanul, continuată cu str. Vânătorilor), care a purtat numele de drumul Hotinului¹⁰. (fig. 9).

Dezvoltarea Târgului Nou, limitat până după 1850 la zona străzii Sf.

Ilie(Independenței) și a racordării cu *Târgul de Jos* – *Târgul vitelor* (respectiv străzile Dumbrava Roșie(Griviței) și Tineretului spre sud-vest și Peneș Curcanul spre sud-est) (fig. 10) este atestată documentar în prima jumătate a veacului al XVIII-lea: documentul emis de Constantin Mavrocordat la 22 iunie 1745, privind hotărnicirea locurilor stăpânite de târgoveți în *Târgul de Sus*¹¹, implică prin denumire existența unui al doilea Târg, cel de jos, pe care îl considerăm identic cu *Târgul Vitelor*, amplasat din punctul de vedere al reliefului mai jos decât centrul Târgului Vechi-de sus. Totuși, întrucât este posibil ca *Târgul de Jos* să fi reprezentat din vechime locul iarmarocului periodic, considerăm mai concludent pentru încheierea *Târgului Nou* documentul din 4 mai 1776, emis de Grigore Ghica pentru reglementarea funcționării târgului de vite, denumit și *Târgul boilor*: aflăm că terenul rezervat oborului de vite,...*loc slobod, carele dintru început au fost numit pentru adunare oamenilor ci să strâng la zi de târg, ținându-și vitele ce avè de vânzare pe acel loc*, a început să fie invadat de curțile târgoveților, *acum, din adăogire și*

înmulțire lăcuiitorilor ar fi început unii a să întindi..., stânjenind vânzarea vitelor. Ca urmare, domnitorul poruncește vornicilor de

Botoșani să măsoare și să delimiteze cu pietre de hotar locul oborului, interzicând să

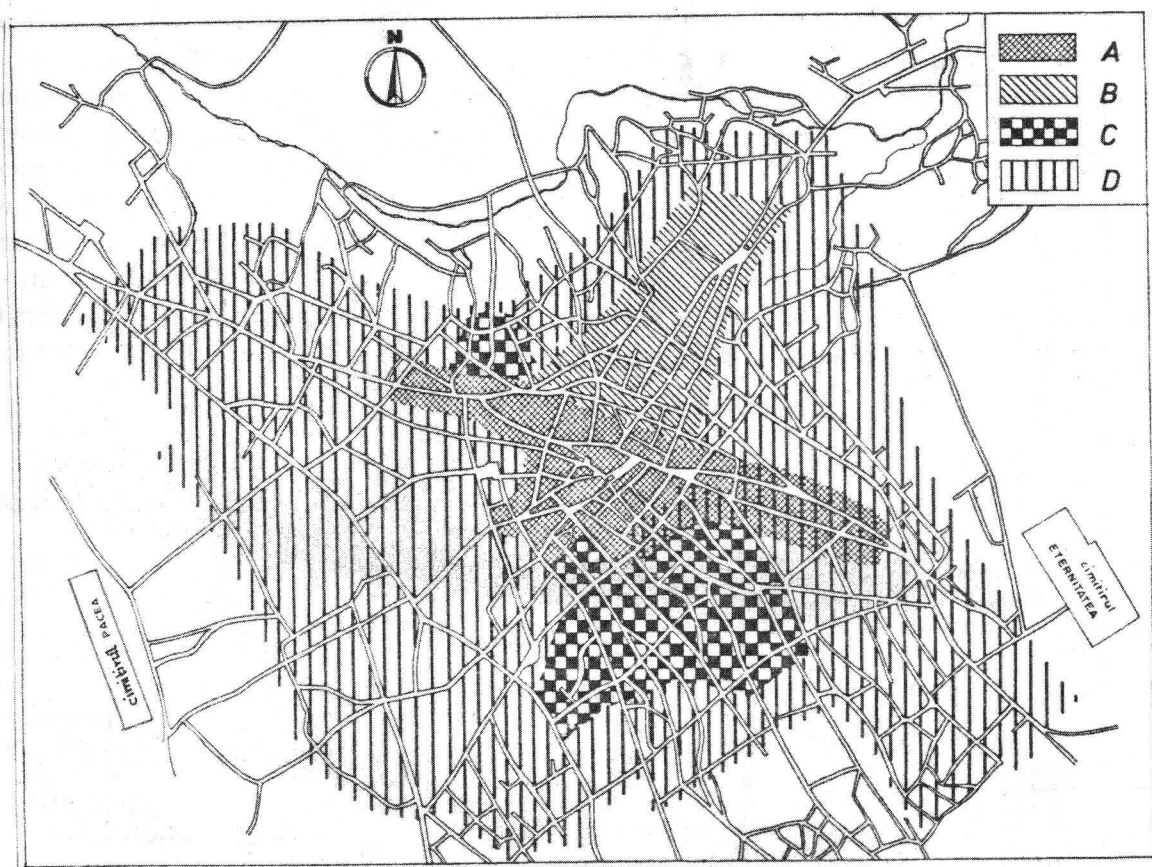

Fig.9.-Repartiția funcțională a orașului Botoșani, pînă în pragul epocii contemporane:
A. Tîrgul Vechi; B. Tîrgul Nou; C. zona de locuințe din sec.XIV-XVII;
D. zona de locuințe din sec.XVIII-XIX.

să ia din locul aceste măcar o palmă de loc, ci să fie oprit și împiedecat¹². Din hotărnicire, deducem că în jurul oborului de vite (târgul de jos) se aflau la acea dată locuințe (casa lui Pavăl al Anii), inclusive locuințe boierești (casa vistiernicului Constantin Gheuca), precum și dughene, delimitarea menționând drumul *ce vine printre dughenile dumisale visternicesăi Catrinii Catargisăi și printre dughenile stolniceasăi Cogălniceniții*¹³.

Târgul Nou a evoluat pe diagrama drumurilor către Hotin și Săveni, între gruparea de locuințe ale blănarilor din jurul bisericii Sf. Ilie (grupare pe care o considerăm databilă în cele mai vechi faze ale târgului, anterioară cu mult anului 1768, când meșterii respective se constituie în breaslă¹⁴ și locul rezervat iarmarocului, *Târgul vitelor* (fig. 9 și 10). *Târgul Nou* este menționat cu acest nume într-un act de

vânzare din 4 iunie 1779¹⁵: ca atare, se poate accepta că el a luat ființă la începutul veacului al XVIII-lea ca urmare a avântului economic determinat de legătura cu centrul de comerț în plină ascensiune al Galaților¹⁶. *Târgul Nou* s-a extins către *Târgul de Jos* sau *Târgul vitelor*, înglobând și *Târgul făinii*, mutat în jurul anului 1720 în deal, lângă cimitirul *Bisericii albe* – deci al *Uspeniei*¹⁷ – localizare pe care o aproximăm în perimetrul străzilor Săveni-Călugăreni-Mihai Viteazul-Independenței.-

Delimitarea *târgului vechi* sau a *târgului de sus* devine astfel limpede: spre nord, *drumul Hotinului*- Calea Națională, drum construit pe ambele fronturi și având, la intersecția cu drumul Săvenilor (important pentru aprovizionarea târgului cu vite) biserica domnească a *Uspeniei*, ridicată în 1552 pe acest loc, tocmai pentru a o face să beneficieze de veniturile târgului. Spre est, o

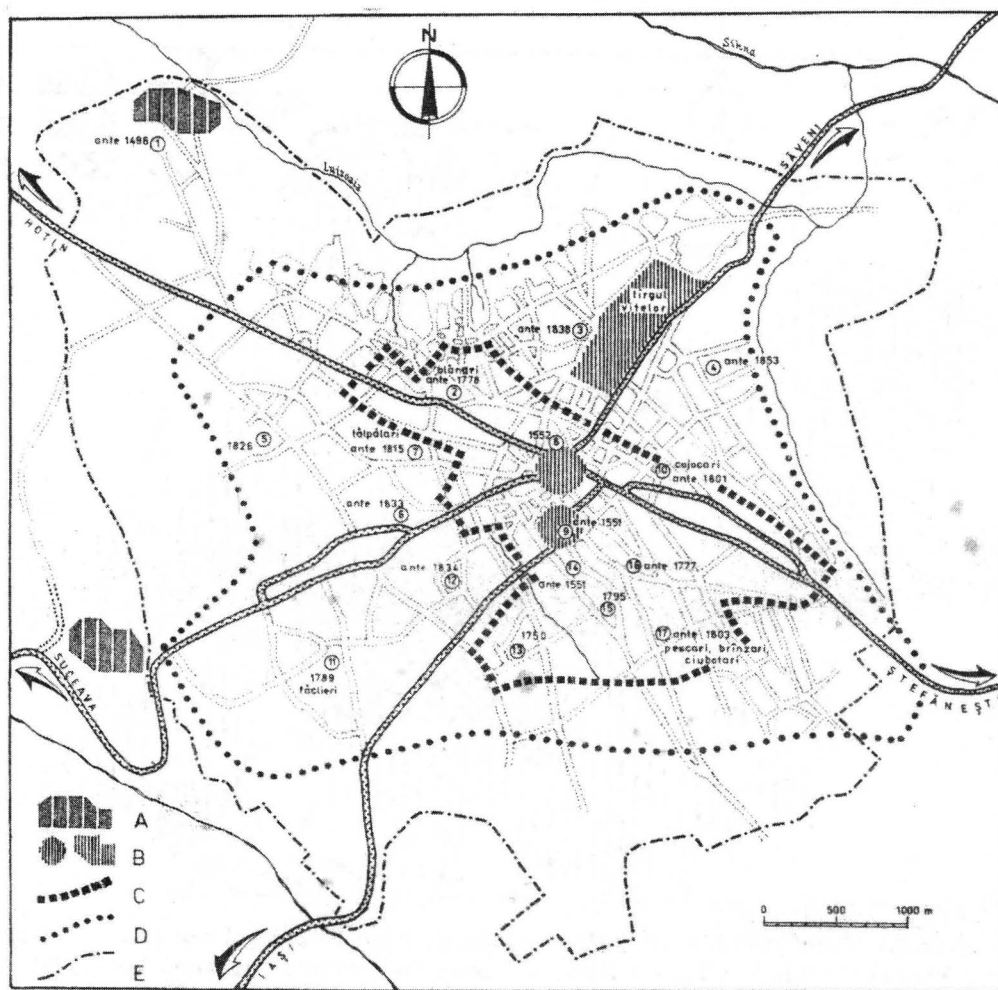

Fig.10.-Evoluția teritorială a Botoșanilor pînă la sfîrșitul veacului al XIX-lea; A. urme de locuire din sec.XIII-XIV; B. centre de schimb; C. perimetrul orașului în sec.XIV-XVII; D. perimetrul orașului în 1790; E. perimetrul orașului în 1899. 1.Curtea domnească de la Popăuți; 2. bis. Sf.Ilie; 3. bis.Duminică Mare; 4. bis.lipovenească; 5. bis.Roset; 6. bis.Sf.Dumitru; 7. bis. Sf.Paraschiva; 8. bis.Uspenia; 9. bis.Sf.Gheorghe; 10. bis. Sf.Spiridon; 11. bis.Trei Ierarhi; 12. bis.Vovidenia;13. bis. Sf.Ioan; 14. bis.armenească Adormirea Maicii Domnului; 15. bis. armenescă Sf.Treime; 16. bis. Sf-ții Voievozi; 17. bis. Sf.Nicolae.

caracterul de târg după devastarea de către tătari, în veacul al XVII-lea, a înfloritorului oraș de pe Prut¹⁸, parcelarea specifică vadurilor comerciale, pe care o presupunem existând în direcția Ștefăneștilor, a fost treptat înlocuită cu zone de locuințe, iar vatra târgului s-a retras spre vest, în raport cu perimetrul din 1790 (fig. 9). Totuși, două elemente demonstrează extinderea în trecut a unei zone de târg, logic dedusă de

importanța căii de tranzit Dorohoi-Ștefănești: primul element, documentar, este schița de plan din harta celor cinci județe ale Moldovei, prezentată mai sus (fig. 8), care arată cât de dens construită era această parte a orașului, chiar la un secol distanță de decăderea târgului de pe Prut. Al doilea element, existent în structura orașului, este confluența ulițelor amintite mai sus (Victoriei, Dragoș-vodă, Dobrogeanu-

Gherea, Tudor Vladimirescu) către o arteră majoră, astăzi părăsită, barată simbolic de alea către cimitirul *Eternitatea*. De altfel, însăși amplasarea bisericii *Sf. Gheorghe*, ridicată în 1541 – deci înaintea Uspenie – pe un loc ce trebuia să ofere avantaje economice similare celor de pe *drumul Hotinului*, amplasare ce apare astăzi execentrică în raport cu structura *Târgului vechi*, este suficientă pentru deducția existenței unei zone de târg tot atât de intens construită, orientată către drumul Ștefăneștilor, de-a lungul străzilor Sf-ții Voievozi (30 Decembrie) și Victoriei.

În interval de 300 de ani, structura târgului vechi s-a restrâns la limita drumului istoric către Hârlău-Iași, respectiv a străzilor Sf. Spiridon (Gh. Doja)-Calea Națională, ca o excrescență în axul străzii Vânătorilor (Dobrogeanu-Gherea), delimitată de străzile Sf. Ilie (Independenței) și Dragoș-Vodă, ce vrea să păstreze, parcă, amintirea unei părți dispărute din străvechea grupare de breslași. Spre sud-vest, limita Târgului vechi a fost impusă de mlaștina Căcainei, prezentând o dezvoltare pe străzile Marchian-Horia-Cerbului (Transilvaniei), orientată către drumurile către Suceava și Hârlău.

NOTE

10. Într-un act din 26 octombrie 1825 se vorbește de mahalaua Târgu Nou, *ci să megieșăște...de spre Amiazăzi de față cu drumul Hotinului, ce dă vechi să numește...* - vezi N. Iorga, *Breasla blănarilor din Botoșani*, p. 26.

11. Idem, *Studii și documente*, V, p. 243.

12. *Ibidem*, p. 255.

13. *Ibidem*. De un interes deosebit este regăsirea în planul actual al orașului a dimensiunilor indicate de hotărnicire pentru *Târgul boilor*: 120x280 *stânjeni gospod*. Dacă luăm ca echivalență pentru un stânen domnesc cifra de 2,22 m indicată de Nicolae Șuțu pentru un stânen (toise) – vezi *Notions statistiques*, p. 161-162, ajungem la dimensiunile de circa 264x616 m, care corespund suprafeței ocupată astăzi de Parcul Tineretului, delimitată de străzile Tineretului, Alba-Iulia-Săveni, zona blocurilor noi și strada intermediară situată între Călugăreni și T. Vladimirescu (vezi fig. 10).

14. N. Iorga, *Breasla blănarilor din Botoșani*, p. 1.

15. Idem, *Studii și documente*, VII, p. 127 – document din 4 iunie 1779, act de vânzare a unei case în *Târgu Nou*, în fața uliței, în hotar cu ulița ce merge spre târgul cailor.

16. *Istoria României*, III, București, 1964, p. 385.

17. Tiberiu Crudu, *Târgul făinei și al mezelurilor, în Botoșanii în 1932*, p. 222-223.

Biserica „Sf. Nicolae » Popăuți din Botoșani (2)

(date generale despre monument, intervenții diverse asupra arhitecturii și decorației murale, efectele produse în timp asupra materiei și imaginii originale)

Carmen Cecilia Solomonea

Intervențiile acumulate în timp asupra monumentului

Pictura murală a bisericii „Sfântul Nicolae” Popăuți se păstrează în mare parte din ansamblul întregii suprafețe. Diferitele stări conservative ale decorației, preparației și ale suportului sunt date de o cumulare de factori ce influențează echilibrul intern al bisericii. De asemenea poate cei mai agresivi factori în asociere cu factorii naturali, au fost intervențiile așa-zise „de restaurare” sau „îmbunătățirile” ce au fost executate pe parcursul timpului în interiorul

și exteriorul bisericii, unele producând de altfel pierderi irecuperabile.

În decursul existenței sale, monumentul a fost afectat de diverse schimbări atât estetice cât și funcționale. La 1751 - prin închinarea bisericii *Sf. Nicolae* la Patriarhia Antiohiei, ctitoria lui Ștefan cel Mare a fost transformată în mănăstire administrată de calugări greci, care au adus câteva adaptări bisericii conform gustului estetic al epocii: s-a adăugat un amvon baroc care a fost fixat în peretele nordic al naosului la nivelul

registrlui cu „*Patimile lui Isus*” și un cafas în pronaos (ceea ce a provocat degradarea și pierderea unor porțiuni din decorație).

O altă intervenție specifică epocii este repictarea (în tehnica „*a secco*” - pigmenți cu adaos de liant slab) a cărei urme sunt vizibile acum doar pe suprafețe reduse, datorită altor intervenții ulterioare repictării care au avut loc în secolul XX. La 15 iunie 1897 biserica era închisă de către autorități, întrucât *ajunsesse într-o stare critică de conservare*. În urma acestui demers biserica și turnul clopotniță au fost declarate monumente istorice și s-a hotărât restaurarea lor, iar Comisia Națională a Monumentelor Istorice a dat fonduri în acest scop în 1899.

În 1908 s-au încheiat lucrările de restaurare a bisericii, conduse de arhitectul Constantin Băicoianu. Acesta a schimbat înfățișarea originală a monumentului prin placarea zidăriei originale într-un parament total nou, cu forme strict geometrizate, astfel că imaginea exterioară veche a bisericii a dispărut complet. Cu ocazia aceleiași intervenții masive și radicale, nivelul pavimentului interior și respectiv a trotuarului la exterior a fost ridicat artificial cu circa 30-50 cm.

Principiile care stau la baza unei intervenții de restaurare în cazul operelor de artă și istorice sunt general valabile și pentru restaurarea monumentelor, deoarece în mod firesc arhitectura este parte componentă a operei de artă. Conform acestei afirmații pe care o susține Cesare Brandi⁵ arhitectura ca operă de artă cu dublă calitate de monument istoric și operă de artă necesită a fi restaurată în funcție de „*instanța istorică*” și „*instanța estetică*”. În cazul bisericii „*Sf. Nicolae*” aceste două instanțe nu au constituit motive esențiale în intervenția arhitectului N. Băicoianu; ba mai mult, s-ar putea spune că această nouă înfățișare exterioară creată, total străină originalului, definește motivația demersului său și anume: *nerecunoașterea ca operă de artă a vechiului finisaj exterior medieval și impunerea gustului estetic al epocii*.

Brandi mai precizează în legătură cu acest principiu al „*recunoașterii valorii de operă*

de artă”: „*Se ajunge astfel la recunoașterea legăturii indisolubile dintre restaurare și opera de artă prin faptul că opera de artă condiționează restaurarea și nu invers.[...] De aceea legătura dintre restaurare și opera de artă se instituie prin actul recunoașterii operei de artă*”.

Trebuie subliniat că această intervenție (1906-1908) nu a luat în considerare materia constructivă a monumentului, nici partea artistică (estetică) specifică secolului al XV-lea, astfel anulând statutul său prin care ființa din punct de vedere: 1. artistic-estetic și 2. documentar-istoric, deoarece edificiul este „*un produs uman actualizat într-un timp și loc*”.

În notele de la începutul cărții⁶ lui C. Brandi cu referiri edificatoare asupra intervențiilor de genul bisericii Popăuți: P. Gârboviceanu exprimă câteva opinii interesante privitoare la începuturile activității Comisiunii Monumentelor Istorice. Astfel, autorul ne arată cum în condițiile în care Comisiunea era incapabilă să facă „*ceva de seamă*”, „*cu toate atribuțiunile variate și interesante pe care le acordă legea*”, o serie de lucrări, precum cele realizate de arh. Lecomte, de arh. Băicoianu (Cetățuia, Hîrlău, Popăuți, Dorohoi), de arh. Gabrielescu (Golia), de arh. Ion Mincu (Stavropoleos), se executau fără amestecul Comisiunii. „*Prin urmare - spune Gârboviceanu - Legea Comisiunii foarte bună în principiu, era de fapt literă moartă, căci nu se aplica*”.⁷

În decorul exterior al bisericilor moldovenești din a doua jumătate a secolului al XV-lea arhitectura este marcată de unele elemente decorative sub forma efectelor cromatice. Acest decor cuprinde plăci din ceramică, smălțuite, așezate pe șiruri orizontale, sau compus și din alte elemente, respectiv *discurile împodobite cu motive zoomorfe sau ornamentale* - cu vădit caracter profan (*sirena cu două cozi, animal androcefal încoronat- manticorul, stema țării- capul de bour, leul, cerbul*). Aceste reprezentări țin de o influență a bestiarului în ornamentică, asocieri de elemente (om și animal sau animal-animal, fondate pe un conținut mitic și fabulos de o

mare forță expresivă caracteristice evului mediu) variat colorate de la verde deschis la nuanțe de verde închis, albastru - verde apoi nuanțe calde de galben, ocru și roșu – brun. Asemănătoare dar nu cele originale, discurile actuale de la biserica „Sfintul Nicolae” probabil au fost refăcute în timpul restaurării de arhitectură la începutul secolului XX, similare lor din punctul de vedere al dimensiunilor și imaginilor, mai puțin în ceea ce privește calitatea artistică.

I

Foto 8 și 9. Fațada sudică. Exterior, detalii cu placajul de piatră rostuită cu ciment în restaurarea din 1906-1908. Efecte vechi de umidități - solzire, pulverulență și macerarea pietrei, cruste salin și lacune alveolare.

În 1932, P. Gârboviceanu, vorbind despre problema îndelung dezbătută, în publicații și chiar în Parlamentul țării, a conservării și restaurării monumentelor noastre [...] și vizitând împreună cu arhitectul Băicoianu, lucrările acestuia de la Popăuți și văzând distrugerea brâului de discuri smălțuite din timpul lui Ștefan, Gârboviceanu își amintește: „Mărturisesc că am rămas indignat de un asemenea vandalism și am întrebat pe d-l arhitect, după ce norme procedează la restaurări și mi-a răspuns că după normele lui Lecomte pe care le-a consultat și după felul cum restaurează vestitul Romstörfer în Bucovina ..”⁸

Aceste rânduri sunt răspunsul la dispariția discurilor originale, în continuarea cărora nu se mai poate comenta nimic.

Acest fapt dovedește încă odată că „restaurarea” din 1906 a însemnat în

primul rând *eliminarea și ignorarea formei originale a monumentului*, întrucât nu numai că nu a conservat părțile originale care se păstrau la acea dată, ba mai mult nici nu a intenționat să fie o restaurare, ci o schimbare totală de imagine. Astfel dovedindu-se că vechile discuri ceramice au fost înlăturate fără nici o considerație, cum de altfel atestă și scandalul care a avut loc în epocă.

O altă intervenție care a contribuit parțial la schimbarea aspectului decorației murale a avut loc între 1926–1927, în interiorul bisericii, prin diverse tipuri de lucrări realizate sub coordonarea pictorului specialist al Comisiunii Monumentelor Istorice. În actul care era păstrat la fostul muzeu al bisericii Popăuți, este consemnat faptul că în anul 1927 se finalizaseră lucrările „de reînoire” începute la interiorul monumentului.

În urma cercetărilor actuale s-au putut identifica aceste intervenții, foarte diverse ca metodologie, care nu urmăresc decât parțial asocierea cu materialele și stilul original. Se înțelege că lucrările de „reînoire” se încadrau ca o formă de restaurare în concepția începutului de secol XX și care aveau într-o oarecare măsură conștiința de a se raporta totuși la situația picturii originale (întrucât nu exista o metodologie riguros științifică, desigur nu s-a evitat producerea unei

Foto nr.10 .naos, banda cu elemente florale aurite, detaliu cu o porțiune de repictare pe support tip frescă din „reînoirea” de la 1926-27; este aplicată peste urme ale repictării din sec.XVIII-XIX

serii de efecte nocive în timp).

Din nefericire pe acest monument se regăsesc din plin efectele factorilor de degradare naturali (prin aşezarea monumentului în nord-estul ţării, condiţiile speciale de climă dau valori extreme atât în sezonul rece cât şi în sezonul cald al anului) dar şi degradările determinate de intervenţiile umane, care au influenţat activ acest echilibru perfect între materialele constitutive ale zidurilor şi ale decoraţiei murale (aglomerări de persoane, lipsa totală a unei ventilaţii a interiorului, şocuri termice date de o încălzire termică fluctuantă, reparaţiile neglijente adăugate peste decoraţie şi zidărie, modificări în scop funcţional executate de către cei care au administrat biserica, până de curând).

Modificări asupra monumentului în anul 2001: după finalizarea cercetării arheologice (2000-2001), nivelul pavimentului bisericii a fost coborât la nivelul original, deasemenea şi nivelul trotuarului în exterior. (ca urmare a rezultatelor cercetării detaliate realizate de către specialistul arheolog Voica Puşcaşu).

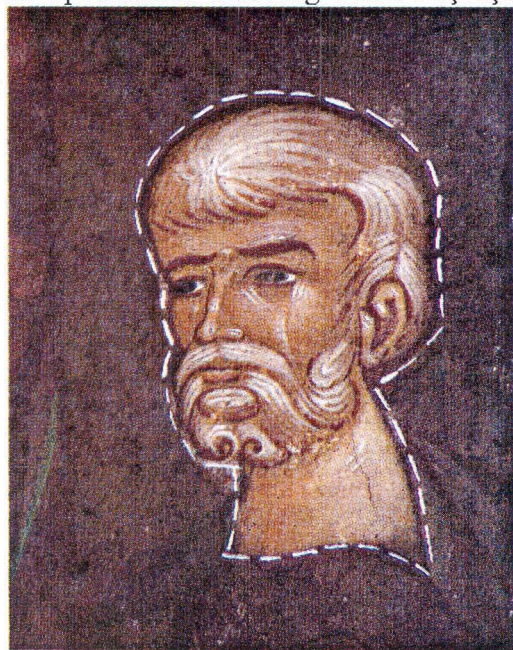

Foto nr.11 Altar scena „Cina cea de Taină”, registrul „Patimilor”, test de curăţire portret de apostol, pictura originală de sec.XV

Repictarea picturilor murale - observatii generale

Prima intervenţie de acest gen a fost realizată probabil în perioada

călugărilor greci (sec.XVIII-XIX) în pronaos, naos şi altar deasemenea, într-o tehnică gen „*a secco*”, cu pigmenţi şi probabil un adaos de liant proteic (slab) posibil emulsie de ou (!?). Analizele fizico-chimice vor da informaţii specifice privind natura pigmentilor folosiţi în intervenţia de repictare. Prin testele de curăţire am constatat sensibilitatea la apă a acestui strat de repictări care acoperea pictura originală.

Deasemenea aceste repictări se regăsesc şi pe unele zone cu mortare de reparaţie ce au fost aplicate peste lacunele picturii originale, sau chiar peste pictura originală mai ales pe zona draperiei şi registrul de deasupra sa. Repictarea din perioada călugărilor greci probabil nu schimba compoziţia scenelor, ci urmărea în mare parte vechile compoziţii originale⁹.

Notă. S-au găsit porţiuni de repictare ce acopereau elementul decorativ floral de la baza registrului „Patimilor” sau fondurile albastre ale scenelor şi

Foto nr. 12 – Teste de curăţire a picturii murale din altar, scena „Cina cea de Taină”, registrul „Patimilor”, partea sudică a absidei.

Paul Henry avea o serie de comentarii cu privire la originalitatea decoraţiei murale de la Sf. Nicolae Popăuţi, pe care a cercetat-o la scurt timp

după „restaurarea” din 1926-1927, (după trei ani) sugerînd ipoteza că pictura „*Aceasta o reproduce aproape întocmai pe cea de la Moldovița...*”, deci plasează realizarea picturii în secolul XVI, luînd pe tot parcursul studiului referitor la Popăuți monumentul Moldovița (1537). Mai surprinzător este faptul că spune apoi „...*Am fi ispitiți să vedem în toată pictura aceasta o remaniere a vechii picturi*”, evident fiind convins că nu poate fi vorba ca pictura din vremea lui Ștefan cel Mare să se fi păstrat deși găsește o serie de elemente care se încadrează în stilul secolului al-XV-lea.

Dar revine „*Cina cea de taină și Coborîrea la iad au fost fără îndoială refăcute, Împărtașania, parte din amănuntele căreia, după cum am spus ne amintesc de Voroneț, trebuie să fi fost retușată și ea după cea de la Moldovița, iar rigiditatea oarecum tăioasă a draperiilor, urîtenia surprinzătoare a fizionomiilor relevă, fără îndoială, o restaurare deosebit de inabilă.*” Cu ocazia restaurării actuale¹⁰ se confirmă faptul că aceste scene mai sus amintite păstrează o pictură atent lucrată atît artistic cît și tehnic, fără să prezinte mari porțiuni de refaceri sau repictări. În continuarea celor afirmate despre aceste părți ale altarului, P.Henry concludе „*Încercarea de a degaja, totuși, ceea ce ar putea fi originar în frescele acestea pare, pentru moment, o acțiune fără sorți de izbîndă*”. Ceea ce în mod evident a rămas neclar este faptul că nu reiese de nicăieri ce era repictat, cît din suprafață însemna a fi fost „restaurată” și dacă autorul înțelegea cumva prin „trebuie să fi fost retușată ...după cea de la Moldovița” o intervenție de refacere sau repictare ce s-ar fi realizat în secolul al XVI-lea, deci în timpul lui Petru Rareș. Acest lucru este puțin probabil întrucît ar fi însemnat să existe elemente tehnice și stilistice evidente care să susțină ipoteza unor intervenții apropiate în epocă, pe unele suprafețe murale. Pe parcursul restaurării actuale se va clarifica această supoziție, cu argumente ce le va oferi cercetarea picturii, nu numai din punct de

vedere iconografic ci pornind de la elementele specifice tehnicii de execuție a secolului XV-XVI.

Repictarea plasată în perioada cuprinsă de secolele XVIII-XIX.

Printr-o vizualizare generală se constată că unele zone lacunare au fost completate pentru a crea un suport refacerilor cromatice, specifice acestei perioade. De exemplu, în altar, trecerea de la registrul Ierarhilor spre intradosul ferestrei estice s-a făcut prin completarea lecunei de mari dimensiuni și completarea în același timp a feșelor și a elementelor decorative. Repictarea de la 1751 s-a realizat în toate încăperile bisericii, dar la momentul actual este greu de precizat (datorită intervențiilor ulterioare care au produs o serie de transformări în timp-sec. XVIII, 1906, 1927 etc), dacă întreaga suprafață s-a repictat total sau doar a fost completată pe unele porțiuni.

Această imagine deprimantă a decorației sugerată de P.Henry nu poate decît să surprindă în momentul acesta cînd se desfășoară lucrările de restaurare, deoarece după operațiunea de curățire a stratului pictural și eliminarea reparațiilor pictura originală este o imagine vie, cu o cromatică rafinată și nu lipsită de contraste deși ajunsă pînă la noi cu porțiuni serios degradate.

Obs. Se va putea stabili dacă toate scenele au fost repictate la aceea vreme, pe parcursul lucrărilor de conservare și restaurare după îndepărtarea depunerilor și curățirea integrală a stratului pictural.

Motivația realizării acestui gen de pictură aplicat peste decorația originală – expresie a gustului specific epocii (sec.XVIII) căutînd să fie acoperită imaginea medievală originală. Repictarea atît cît s-a păstrat, demonstrează tendința epocii către o gamă restrînsă de tonuri în general tonuri reci, opace, fără a se căuta rafinamentul în linie sau culoare. Schimbarea de imagine nu a însemnat o repictare de bună calitate și nici o modificare totală a vechilor compoziții. Porțiunile care lipseau din stratul de preparație (*intonaco*) au fost completate cu diverse tencuieli, nedîndu-se importanță

rezistenței lor și care au primit deasupra suprafeței lor nefinisate, tonuri de culoare în tehnica „a secco”.

Constatare: perioada în care domnul Constantin Vodă Racoviță închina biserica Popăuți la Patriarhia Antiohiei, iar apoi continuarea acțiunilor de „reînnoire” de către domnul Matei Ghica, a însemnat o serie de intervenții și transformări, cu aportul călugărilor greci care administrau mănăstirea. În acea perioadă s-au produs modificări în imaginea monumentului, unele pot fi reversibile, dar altele din nefericire rămân ireversibile. S-ar putea spune că aceste intervenții din diverse epoci asupra bisericii lui Ștefan cel Mare au diferite motivații: realizate fie dintr-o gândire spre necesități funcțional-utilitare, fie din rațiuni estetice dictate de

tendențele artistice și stilistice ale epocii respective.

O mare parte din repictarea de sec. XVIII -XIX s-a înlăturat probabil prin acțiuni ulterioare de spălare și „reînnoire”, voindu-se a se ajunge la pictura originală, în mod parțial totuși, pentru că s-au păstrat totuși zone repictate în maniera aceea pînă în prezent. Zonele cu repictări de sec. XVIII se localizează la partea superioară a absidelor în naos și intradosul ferestrelor, arce, turla. Actualmente întreaga suprafață este acoperită de depuneri în strat gros, murdărie și fum, de aceea repictarea are momentan o imagine denaturată, făcînd ilizibile unele scene, cu predilecție cele de la partea superioară.

NOTE

5. Cesare Brandi - specialist care a pus bazele restaurării științifice a operelor de artă; a înființat și condus *Institutul central de restaurare de la Roma (ICR)* din Italia.

6. „*Teoria del restauro*”, traducerea realizată în 1996, la pag.27 există nota nr.12

7. Conferința - „*Monumentele noastre istorice, Biserici și Mănăstiri*”, București, 1932.

8. Din prefața cărții „*Teoria Restaurării*” Cesare Brandi, 1996.

9. Paul Henry preferă să prezinte pictura de la Popăuți doar din perspectiva iconografică considerînd „În pofida numeroaselor repictări destul de grosolane și pline de stîngăcie, orînduirea inițială a decorației nu pare să fi fost remaniată” ceea ce întărește ideea că și la momentul respectiv pictura originală avea porțiuni repictate din secolul XVIII-XIX.

10. Din testele de îndepărtare a depunerilor ce acopereau stratul pictural realizate în altarul bisericii au fost posibile observațiile cu privire la calitatea picturii pe acele scene, la care a făcut referire P.Henry. „Despre stil nu vom spune mare lucru; descompunerea culorilor, repictările și restaurarea au răpit personajelor orice urmă de energie, atitudinilor orice urmă de vigoare, iar coloritului orice farmec. Iconografia însă nu se pretează în mai mică măsură cercetării”. Cap.IV. „Problema bisericii din Popăuți”, p.205-208.

